

DE DOORBRAAK VAN DE HERVORMING IN MIDDELBURG

De Middelburgse Gemeente als moederkerk in Zeeland

Overgenomen uit diverse geschriften,

Samengesteld door

W. Westerbeke

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2006

INHOUD

1. SCHETS VAN DE GODSDIENSTIGE OMWENTELING IN MIDDELBURG
2. VLISSINGEN SCHUDT HET ROOMSE JUK AF
3. DE PRINS VAN ORANJE IN EEN VERBOND
4. HET BELEG EN ONTZET VAN MIDDELBURG
5. Citaat uit "De wonderen des Allerhoogsten" door Abraham van de Velde.
6. Herstel van de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis te Middelburg
7. Uit de acta van de PROVINCIALE DORDTSCHE SYNODE VAN 1574
8. GASPAR VAN DER HEYDEN, de voornaamste dienaar te Middelburg
9. Doopsgezinden te Middelburg
10. Vertrek van Gaspar van der Heyden en de Nationale Synode 1581

Dr. C. Rooze-Stouthamer heeft een weergaloos en bijzonder goed gedocumenteerd werk geleverd met haar boek: *De Hervorming in Zeeland. Ca. 1520-1572*
Uitgave: De Koperen Tuin, Goes. 1996.

1. SCHETS VAN DE GODSDIENSTIGE OMWENTELING IN MIDDELBURG

Zeeland en de Zeeuwen horen bij elkaar, is een bekend gezegde. Maar die twee namen hebben niets met elkaar te maken. Zeeland wordt zo genoemd vanwege de zeearmen die het land doorkruisen. De Schelde stroomde vanouds uit Vlaanderen vanuit het zuiden, lang Bergen op Zoom en dan in een smalle stroom tussen Schouwen en Beveland naar de zee. De Bevelanden en Walcheren werden genoemd het land Bewesten de Schelde, Schouwen, Tholen, Philipsland en Sommelsdijk lag Beoosten de Schelde.

Zeeuwen komt van het oude woord *Sueeuven of Sueewen*. De *Sueven* waren waarschijnlijk een stam in Portugal die met de Volksverhuizing zich vestigden in de eilandengroep De Bevelanden, Walcheren, Tholen en Schouwen-Duiveland. Seeuwen of Zeeuwen zijn dus een uitheemse stam. Donker getint, zoals ruim 60% van de Zeeuwen inderdaad zijn.

Middelburg, is wel eens de 'residentiestad' van Zeeland genoemd. Hoe komt ze aan haar naam? Vroeger had het eiland Walcheren een kuststrook aan de oostkant vanaf Vlissingen naar Veere. Daartussen lag: Zeeburg, (Rammekens) Oost- en West-Souburg, Middelburg, Arnemuiden en Sandenburg. Wellicht heeft Middelburg haar naam te danken aan de centrale ligging tussen het zuid- en noordpunt van de kuststrook.

Middelburg, de steden en het platteland van Walcheren hadden evenals de rest van Zeeland een heel Godsdienstige bevolking in de tijd die aan de Reformatie voorafging. De bevolking was overwegend Rooms Katholiek. De kerk bestuurde in feite het politiek en het maatschappelijk leven.

Het centrum van het kerkelijk leven in Middelburg was de beroemde Abdij, met de Abdijtoren, de Lange Jan aan de spits. Deze dateert al van het jaar 1106. Haar stichting wordt toegekend aan Godebald de 24ste bisschop van Utrecht, ca. 1106. Er zijn 35 abten in Middelburg geweest. De eerste was Albald. De laatste was Nicolaus de Castro door Paus Pius IV tot eerste bisschop verheven in 1574.

In de tijd dat de Roomse kerk overheerste waren er tal van geestelijke gestichten in de stad.

1. De Duitse orde had een gebouw naast de St. Pieterskerk
2. De Tempeliers hadden een kerk in de St. Jansstraat en een klooster tegenover de Abdij.
3. De heremieten van St. Augustusorde hadden een klooster in de buurt van de Abdij.
4. De Bogaarden orde had een klooster in de Bogaaardstraat.
5. Het klooster van *de Zwarte Zusteren bachten Steenen* had een klooster, het St Aagtenhuis genoemd in de buurt van het Bagijnhof.
6. Het convent de *Cellebroers* zetelden in het Simpelhuis.

De stad beschikte over 6 kerken.

1. De oude kerk, of Noord-Monsterkerk, of St. Pieterkerk; gebouwd ca. 1310-1313. Deze werd tot kathedraal verheven bij het invoeren van nieuwe bisschoppen.
2. De nieuwe kerk, of Abdijkerk; St. Nicolaaskerk.
3. De koorkerk; deze behoorde eerst bij de Abdijkerk, maar werd in 1597 voor aparte Hervormde diensten gebruikt.

4. De Oostkerk dateert van 1666; deze werd dus ná de Hervorming gebouwd.
5. De Gasthuiskerk.
6. He Vismarktkerkje.

Na de Reformatie bezat de stad ook de volgende kerken:

1. De Franse kerk in de St. Pietersstraat.
2. De Engelse kerk, voorheen de kapel van de Cellebroers.
3. De Lutherse kerk, thans op het Molenwater.
4. De mennonieten, of doopsgezinde kerk; eertijds op de Hoogstraat tegen de Stadsschuur; thans gebouw van Het leger des Heils.
5. De Roomse kerk bij de Vlissingse Poort
6. De Joodse synagoge in de Herenstraat

De 'Nieuwe Leer van Maarten Luther' verspreidde zich kort na 1517 ook in Zeeland. Het duurde echter 50 jaar voordat de Reformatie doorbrak.

Een van de eerste predikers in Middelburg was Gelein Jansz. de Hoorne, die zich, om de huisgemeente niet lastig te vallen met schoenmaken onderhield. Hij was een geleerd man, die al in het jaar 1559 als Predikant de gemeente heeft bediend.

In 't midden van de Maand Augustus 1566, vond de Beeldenstorm plaats. Op de 24^e Augustus, hadden de Hervormden aan de Overheid een Kerk verzocht om daarin binnen de stad te mogen preken.

Ook werden kort daarna de openbare Omgangen langs de straten, niettegenstaande de Bevelen van de Landvoogdes en in weerwil van de Bisschop, opgeschort en deze alleen binnen de Kerken, volgens befluit van de Regering gedaan.

Ook stelde de Regering het afkondigen van Plakkaten tegen de Hervormden en hun Leraars, uit, vanwege meerdere beroerten, op de 17^e November.

De voorspoed van de Hervormden in Middelburg heeft niet lang geduurd. Door de komst van de Hertog van Alva in de Nederlanden. Veel Hervormden en hun leraar namen de vlucht naar Engeland of andere landen. De Roomse Godsdienst werd in eer hersteld en de overgebleven beeldenstormers werden berecht, opgehangen of verbannen.

Deze droevige toestand duurde tot 1572.

Nadat Vlissingen zich in 1572 voor de Prins van Oranje verklaard had, en die daardoor een vaste voet in Zeeland gekregen had, besloot hij Middelburg en Arnemuiden met geweld aan te vallen. Terwijl de Ingezetenen het land met water en doorbreken van dijken, en de toevoer van bemande schepen in onbruik werden gemaakt, waardoor de vijand de af- en toevoer afgesneden werd.

Als dit een tijd geduurd had, en de armoede begon te nijpen, werden van Antwerpen twintig grote Koopvaardischepen met allerhande nooddrift voorzien, en met Duitse, Waalse en Spaanse soldaten, bemand tot onderstand van de benauwde stad gezonden. Deze geraakten wel daarbinnen; maar 't viel hun moeilijk om er weer uit te komen. Veertien schepen gelukte het, maar de andere zes vielen de Zeeuwen in handen. De Spanjaarden werden misleid door banken en schorren. Ze werden door de Geuzen van alle kanten heftig aangevallen en na een zeer dappere wederstand, veroverd, en met de gevangen matrozen, aan handen en voeten gebonden en overboord gesmeten.

De Prins hield het afsnijden van aan- en afvoertroepen vol. De Heer van Beauvois, op bevel van de Landvoogd Don Louis de Requesens, kwam met tachtig grote en kleine zeilen, via Arnemuiden om Middelburg van voedsel te voorzien. Maar Karel en

Lodewyk van Boyzot, stoten hem niet alleen uit de weg maar veroverden het fort Rammekens op de 5^e Augustus 1573. Beauvois, ziende Arnemuiden niet te kunnen aandoen, voer langs Westkapelle en zeilde vandaar de Roompot in tot Vrouwenpolder, daar de Zeeuwen niet op verdacht waren. Hij landde aan met enige ondiepe schepen en liet de leeftocht met wagens naar Middelburg voeren. De stad werd bovendien versterkt door de komst van Mondragon, die daar voor bleef met vijftien Vendelen Walen.

Het ontzet scheen hopeloos; de Stad kwam in de uiterste benauwdheid en hongersnood. Zodat op één dag meer dan twintig soldaten door de honger stierven, terwijl de overblijvenden bij moutkoeken, lijnzaadbrood en ander nog minder voedsel ternauwernood het leven behielden.

Volgens een schrijven van de Spanjaarden zelf, was de honger zo groot, dat van de laatste Kerstdag in 't jaar 1573 tot de overgave van de stad, in geen twee volle maanden, in Middelburg gestorven waren 1566 personen, de reeds tevoren overledenen daar niet onder gerekend. Ter gedachtenis aan deze ellende wordt nog op enige gouden munten in de belegerde stad in het jaar 1573 geslagen, dit oude rijmpje bewaard:

*Doen ic was ghesleghen
Was Middelburc belegghen,
Zo dat het volc at van hongers wegghen
Peerden, honden, huyen deur noot,
Catten, ratten ende Lisaenwafelen voor broot.*

Don Louis stuurde in begin 1574 nogmaals een geweldige vloot, vanuit Antwerpen met zeer veel volk en nam voor met alle geweld op twee of drie plaatsen door te breken en de stad te ontzetten, of ten minste met voedsel te voorzien. Maar Sancio d' Avila, die het Opperbewind had en Juliaan de Romero, na een dapper gevecht tegen de Zeeuwen, onder de Admimiraal Boyzot, kreeg de nederlaag.

Mondragon trachtte evenwel het beleg nog langer slepende te houden en hield het vol, ook nog drie weken na het verlies en de aftocht van de vloot. Eindelijk dwong hem echter de dood, de overgave van de twee steden aan de Prins van Oranje aan te bieden; mits dat men hem met de soldaten en bepakking, wapenen en vliegende Vaandelen liet uittrekken en met de Burgers die het begeren zouden, onbeschadigd aan de Vlaamse wal te zetten.

Dit sloeg de Prins in 't eerst af, begerende hem niet anders dan op de Haarlemse Voorwaarden van *Genade en Ongenade* te ontvangen. Maar ziende de standvastigheid van Mondragon, die dreigde de Stad veel eer op twintig plaatsen in brand te steken en daarna in een uitval zich vechtende in stukken te laten houwen, en overleggende, wat er komen kon van zo een deel oude Krijgslieden vertwijfeld te maken werd het Verdrag, op de 18^e Februari 1574 getroffen, waardoor Middelburg en Arnemuiden, zonder dat de Vestingwerken mochten geslecht worden, met al het geschut, krijgsbehoeften, goederen en koopmanschappen, aan de Prins moest overgeleverd werden.

Mondragon met het Voetvolk van zijn Regiment die de Prins niet zouden willen dienen, mochten met Wapenen en bepakking uit Walcheren vertrekken, maar Mondragon moest op zijn trouw beloven, weer in handen van de Prins te zullen komen als hij binnen de tijd van twee Maanden niet uit de gevangenis deed verlossen en veilig in Holland of Zeeland komen *Filips van Marnix, Heer van St. Aldegonde* en

nog vier anderen. Welke verlossing ook eindelijk, na verloop van zeven maanden, op de eerste Oktober 1574 gevolgd is

Van de stad had de Prins ter vrijkoping geëist driemaal honderd duizend gulden, en aan zijn bescheidenheid behouden. Maar op de 24^e Februari kwam de Prins zelf in de Stad gekomen was, en op veel zaken orde gesteld had, heeft hij, in plaats van de eerst geëiste som, de stad niet meer dan honderd duizend gulden opgelegd.

Deze tweejarige belegering heeft de Koning van Spanje behalve de mensenlevens nog aan geld gekost zeven miljoen gulden, zonder daaronder te rekenen de soldij van de soldaten, de schepen of 't geschut; maar alleen de toeruiting van schepen en de wedde van het scheepsvolk.

Zodra de stad ontzet was, wisselde de wacht: de Rooms en kwamen aan de kant en de Hervormden namen in de politiek en het kerkelijk leven de macht in handen.

De eerste predikant na het herstel was Geleijn de Hoorne, de oude trouwe voorganger, die vanuit zijn ballingschap terugkeerde in 1574. Hij stierf juli 1575

De tweede predikant was de beroemde Caspar van der Heijden, vanaf 1575. Hij vertrok naar Antwerpen in oktober 1579.

De derde Predikantsplaats werd bezet door Joh. Boreel, van Grijpskerke, 5-4-1576, die echter in december van het jaar al overleed.

Op 16-12-1576 deed Joh. Seu intrede. Hij overleed 1613.

Michaël Paneel kwam van Norwich in Engeland op 3-11-1577. Hij overleed 1604.

De Staten van Zeeland en Holland hebben in het jaar 1576 besloten de Evangelische Gereformeerde Godsdienst, waaronder men ook de Lutherse verstond, te handhaven.

Omtrent de Leer hebben die van Zeeland in 1650 op de Algemene Vergadering in den Haag verklaard, de Gereformeerde Godsdienst, zoals dezelve in de Synode van Dordrecht vastgesteld was, te zullen beschermen. Ten aanzien van het Kerkelijk bestuur wilde men zich richten naar de beschikkingen van de Synode te Middelburg, anno 1581.

(Overgenomen uit: *Nederland in vroeger tijd*)

2. VLISSINGEN SCHUDT HET ROOMSE JUK AF

De verlossing van het Spaanse en het Roomse juk op het eiland Walcheren begon in Vlissingen. Zo belangrijk als Den Briel, als de sleutel van de Maas was, zo belangrijk was Vlissingen als de sleutel van de Schelde. De Geuzen veroverden Den Briel op 1 april 1572. De hertog Alva begreep dat Vlissingen aan de beurt zou komen. Daarom had hij opdracht gegeven er een kasteel op te richten, waarmee hij de belangrijke stad in bedwang houden kon. Reeds waren de muren opgetrokken tot een hoogte van vier voeten, en nu de winter, die de bouw tijdelijk had doen staken, voorbij was, besloot hij in allerijl werkvolk te zenden om het slot te voltooien, vóór het te laat was. Bovendien vond hij het nodig de zwakke bezetting met acht vendels Spaanse soldaten te vermeerderen, om nog bijtijds een mogelijke ommekeer te voorkomen.

Alva had juist geoordeeld. De Vlissingers waren gereed de eerste gelegenheid aan te grijpen, die zich opdoen zou, om zich het Spaanse juk van de hals te schuiven, en zouden de Spanjaards niet inlaten. Te vergeefs zond hij Scipio Hampi vooruit om hun de weg te bereiden. Hampi gaf wel hoog op van de goede voornemens van Alva met *Zijner Majesteits goede stede*, en stelde de opbouw van 't kasteel wel voor als *een weldaad van den genadigen Hertog*, maar de Vlissingers lieten zich niet bedriegen. Dat hij de muren der stad op vijf verschillende plaatsen liet afbreken, wekte reeds achterdocht. Hadden zij geweten, dat hij in het geheim de sleutels der poorten liet namaken en de kanonnen vernagelen; hadden zij de reden vermoed, waarom hij hen zo voorkomend liet waarschuwen, dat zij zich niet hadden ongerust te maken, als zij 's nachts een ongewoon rumoer hoorden langs de straten, - zeker zij hadden wel begrepen, waarom de tamboer van de geringe Waalse bezetting, die zin gekregen had te vertrekken en voor de Spanjaards plaats te maken, bij zijn bekendmaking telkens het liedje opdreunde op de maat van de trommelslag:

*„Maakt uwe vrouwen en geld gereed,
De Spanjaards komen!”*

Terwijl zij daar rustig neerlagen, en misschien een enkele, die de slaap niet vatten kon, het nieuws van de overwinning van Den Briel, door Johan van Knik, Heer van Erpt, in de stad gebracht, overdacht, vermoedden zij niet, dat daar op de Hont (de Scheldestroom), vlak voor hun stad, bijna twintig schepen met Spaanse soldaten te vergeefs alle moeite deden om hun vracht aan wal te zetten. Maar God waakte. Hij zond een hevige noordwestenwind, die de landing verhinderde, en toen de morgen kwam wist haast de hele stad aan welk gevaar zij ontkomen was.

Nu klonk het geroep: *„Verraad! verraad! de Spanjaards komen,”* langs de straten, en *„Weg met de Spanjaards!”* was het antwoord van de schare, die juist uit de vroegkerk kwam, waar de pastoor een sermoen had gehouden over de verlossing der Israëlieten uit de slavernij van Egypte - 't was eerste Paasdag - en bij die gelegenheid hevig had uitgevaren tegen de Spanjaarden, die Alva hielpen om den tienden penning af te dwingen, ook van de geestelijken en de geestelijke goederen. Men loopt naar het stadhuis om met de Overheid te spreken, en ziedaar, reeds waren zij bezig met de Spaanse foeriers beschikkingen te maken voor de ontvangst der nieuwe bezetting. Men begint op nieuw verraad te roepen en schoolt dreigend voor het stadhuis bijeen. De Regering, de onstuimigheid van de menigte ziende, treedt naar buiten, om de opgewonden burgerij tot bedaren te brengen en tot orde te vermanen; ondertussen ontstaat er twist tussen de burgers en een paar van de foeriers. Van woorden komt het tot daden, zodat een van de foeriers, Jan Alman, een van de burgers een klap geeft.

Deze draaft woedend naar huis om zijn geweer te halen, en intussen vermeedert de toeloop van alle kanten.

„Wat is er te doen?” vragen enige nieuw aangekomenen. „Wat is er toch gaande?”

„*Jan Alman haalt zijn geweer!*” is het antwoord. „Wij willen de Spanjaards niet in de stad hebben.”

„*Jan en alle man in 't geweer!*” roepen dezen verschrikt, dan gaan ook wij onze wapenen halen. Neen, geen Spanjaards in de stad !”

Tot in de 20^e eeuw herinnert een zerk in de St. Jacobs kerk te Vlissingen aan dit voorval. Vroeger lag zij tussen de gewone grafstenen; sedert jaren echter staat zij recht overeind tegen den muur, omgeven door een zwarten rand. Het opschrift luidt als volgt:

HIER LIGT BEGRAVEN IAN ALMAN DIE DEN 6 APRIL 1572 Te VLISSINGEN TER AANSPOORING ZIJNER MEDE BURGEREN EEN TOEVALLIG MIDDEL IN GODS HAND IS GEWEEST TOT WEERING VAN SPAANSE INQUISITIE EN BIJGELOOVE EN TOT INVOERING VAN DEN WAAREN GODSDIENST.

En in een ogenblik is de hele stad op de been, en stroomt naar het hoofd. De heer Van Erpt maakt van de gelegenheid gebruik om het volk nog meer op te hitsen, en overtuigt hen, dat het nu zaak is door te tasten en zodoende het hoofd van 't blok te houden. Een uit de hoop, beter bij de drank dan bij zijn zinnen, biedt op zijn toespraak aan, voor een kan bier op de schepen los te branden. Van Erpt geeft hem twee daalders, en de man beklimt de wallen, maar vindt de kanonnen vernageld. Dat is echter spoedig verholpen, en nu ijlt men naar het stadhuis om kruit en lood te eisen. En als de Overheid dat weigert, wordt straks het tuighuis opengebroken, men neemt, wat men hebben wil, en daar begint de aanval. De schepen minderen verschrikt hun zeilen en zenden een bode om opheldering te vragen. Deze wordt hem gegeven, en de scheepsbevelhebbers beloven met het eerste tij weer te vertrekken, strijken de zeilen, en: de Spanjaards komen niet in de stad.

's Middags kwam Anthonie van Bourgondië, Heer van Kapelle en Stadhouder van Walcheren, uit Middelburg naar de weerbarstige stad. De gevluichte foeriers hadden hem hun wedervaren verhaald, en op het horen hiervan spoedde hij zich naar Vlissingen in den hoop, dat hij de burgers nog zou kunnen bewegen van hun verzet af te zien. Nadat hij binnengelaten was, liet hij het volk met klokgeklep voor het stadhuis bijeenroepen, en begon hij, op de trappen van het stadhuis staande, een toespraak te houden. Hij smeekte de Vlissingers tot de gehoorzaamheid des Konings weder te keren en zich dan voortaan ordelijk te gedragen. Kwamen zij terug van hun heilloos voornemen, - hij verzekerde het hun - de Koning (Filips II) zou hun genadig de hoon vergeven, die zij hem hadden aangedaan, door zijn bezetting uit te drijven en af te slaan. Zo zeker was hij er van, dat hij er des noods wel met zijn eigen persoon borg voor wilde blijven, „want - zeide Kapelle - de Koning heeft onder de Christenvorsten in goedertierenheid zijn weerga niet.” Maar Van Erpt waarschuwde de hoorders voor zijn „lammerentong,” die hen aan de wolven leveren zou,” en wees op plakkaat en ketterjacht, brandstapel en schavot en tienden penning, als bewijzen van de hoog geroemde goedertierenheid van de Koning.

Kapelle echter liet zich door het gelach en gemor niet ontmoedigen; wilden de Vlissingers naar zijn waarschuwingen niet luisteren, misschien zouden bedreigingen meer uitwerken. Hij wenkte met de hand, en zodra er stilte was, ving hij op nieuw aan: „*O burgers, burgers!*” riep hij uit, „*gij weet niet wat gij doet. Denkt gij, dat de Koning den smaad ongewroken laten zal? En wat zijt gij, in vergelijking met zijn grote*

macht, wat hebt gij daar tegen over te stellen? Een hand vol volks, zonder wapenen, zonder verstand van te vechten, zonder soldaten, zonder geld. Het zal legers van soldaten regenen in Vlissingen, en denkt niet, dat die af te weren zijn met een paar beschonken lieden, of dat zij zich zullen laten verdrijven door het gesnater van oproermakers en muitelingen”

En zo zou hij voortgegaan zijn, indien de Vlissingers hem niet krachtig in de rede gevallen waren. Zij wilden die dreigingen niet langer aanhoren, en toonden hem zulk een gram gelaat, dat hij zich haastte een toevlucht te zoeken op de schepen, die nu weldra met hem wegvoeren.

Hiermee was de teerling geworpen, de terugtred voor goed onmogelijk en een aanval van den Spanjaard ieder ogenblik te wachten. Dat zij daartegen niet opgewassen waren, konden zij niet ontkennen, en het was dus nodig van buiten hulp te zoeken.

Direct werden er boden gezonden naar den Prins en aan **Admiraal Lumey** in Den Briel, om versterking te vragen, en voorts wachtte men in vrees de uitslag af, hopende dat de Watergeuzen spoedig genoeg komen zouden. Doch zij kwamen niet. Lumey wilde hen wel graag helpen, maar kon van zijn eigen volk zoo veel niet missen, en moest dus wachten, totdat hij genoeg verse mannen bijeen had, te meer daar, onder andere hopman De Rijk naar Engeland vertrokken was, om twee veroverde schepen te gelde te maken. Het uitblijven van de gewenste hulp deed nu de moed wat zinken in Vlissingen, en men maakte zich zo beangst, dat een goed deel van de voorbarigsten met vrouw en kind en have, voor zover zij die konden meenemen, in drie schepen de vlucht namen naar Engeland. Toen zij bijna hun doel naderden evenwel, keerden zij terug. Op de hoogte van Dover ontmoetten zij De Rijk; die met drie schepen en een legertje van vijfhonderd man, bestaande uit Hollandse uitgewekenen, op de terugreis was naar Den Briel. Hij liet zich door de arme zwervers bewegen met hen naar Vlissingen te gaan, waar zijn hulp veel meer nodig was dan in Den Briel.

*„Hij weet hoe sterk de Brielsche stranden
Zijn door de Geuzen reeds bezet;
Gelast te stevenen naar randen
Daar zwakker vrijheid dient gered.
't Geen hem van Lumey staat te schromen,
Door d'overwinning weggenomen,
Zal zijn gepreessen mettertijd,
Oranje zal zijn doen niet laaken,
Die weet hoe dat m' in groote zaaken,
Gemeene regels zet ter zijd!”*

De Rijk zette dus koers naar Vlissingen, en weldra werd hij er met gejuich ingehaald door de burgerij, die nu alle vrees varen liet. Een paar dagen vroeger was ook Pacheco in de stad gekomen. De Spaanse ingenieur, die met het toezicht op het bouwen van de sterke Burg belast was, droeg nog geen kennis van de omwenteling, en voer gerust de rede op. Om zich te redden uit de handen van het verbolgen grauw, gaf hij zich gevangen aan De Rijk, die hem in de gevangenis en daarmee in veiligheid brengen liet. Tot zijn ongeluk kwam ook Treslong spoedig daarna in de stad.

Twee Vlissingse hoplieden, de een Vink en de andere Vlieg geheten, hadden een paar honderd man „opgetrommeld,” die Lumey, op verzoek van den heer Van Erpt, graag afstond, toen hij hoorde, dat de benauwde Vlissingers wel voor kruut en wapenen zouden zorgen, waarvan hij zelf zoo slecht voorzien was, dat hij hiervan ook het minste niet afstaan kon. Hij stelde de bende dus onder bevel van Treslong, en weldra

vertrokken er drie schepen met de tweehonderd Watergeuzen, „uitgedost in de wijdse klederen der geplunderde kerken, in kasuifels met goud geborduurd, en glinsterende misgewaden, of in de eenvoudiger kap en pij der Kapucijnermonniken.” Zodra zij voor Vlissingen kwamen werden zij nog op stroom gemonsterd en gewapend, en voeren daarna de haven binnen.

Treslong was niet gezind om de ingenieur toegevend te behandelen. Hij had de dood te wreken van zijn broeder, die Alva op het schavot had laten ombrengen, en de haat tegen al wat Spaans heette, ontvlamde in al zijn felheid door het „helse oorlog,” dat nu op Walcheren ontbrandde tussen Prins- en Spaansgezinden. Pacheco werd dus opgehangen, „onder het snauwen, de schamperheden en scheldwoorden van de kwaadwilligen,” die het woord van den Heere vergeten hadden: „Mij komt de wraak toe.” Men had grote moeite gehad om een scherprechter te vinden, want de beul van Walcheren woonde in Middelburg, en niemand van de burgers wilde er zich toe lenen. Er was in de laatste jaren reeds zooveel bloed vergoten, dat men schier een afgrijzen had, zelfs van het woord beul. Een moordenaar zelfs, die in de gevangenis op de doodstraf wachtte, was er niet toe te bewegen, hoewel men hem het leven tot beloning aanbood. Hij wilde liever sterven, zeide hij, dan dat men ooit zou kunnen zeggen, dat zijn moeder een beul tot kind had gehad. Toen men hem evenwel voorhield dat de veroordeelde een Spanjaard was, bewilligde hij er in, onder voorwaarde, dat het hem later vrij zou staan iedereen dood te slaan, die hem de daad verwijten mocht. Mwen plaatste een ronde witte steen bij de ijzeren brug om de plaats aan te wijzen waar de galg stond. Het fraaie harnas, het grote zwaard en de stormhoed van Pacheco werden op het stadhuis in bewaring gesteld. Deze zijn bij het bombardement door de Engelsen, in 1809, door den daardoor ontstane brand vernield.

Veere veroverd

Op het einde der maand kwam er nog meer ondersteuning. **Tseraerts**, door Oranje tot stadhouder over Walcheren aangesteld, kwam met een aanzienlijk getal soldaten in de stad, en zes Zeeuwse kapiteins in Spaanse dienst hijsten onder het geroep van „*Vivent les Gueux!*” de Geuzenvlag in top, en voegden zich aan hun zijde. Zo waren zij sterk genoeg om aanvullenderwijs te werk te gaan, en een aanslag te beproeven op **Veere**, waar de burgerij reeds opgeruid was tegen de Spanjaarden door Lijn Taaijen en Koeijenvleesch, twee vissers, die onlangs te Brielle gevangen gezeten hadden, maar op voorspraak van Van Erpt zonder losgeld ontslagen waren.

Tseraerts en Van Erpt trokken nu met zestig man naar de weifelende stad, aan wier bezit zoveel gelegen was, omdat daar de ammunitie der Spanjaarden bewaard werd. Na veel tegenspoed gelukte het hun de stad te vermeesteren, die echter niet dan met veel strijd kon gehouden worden. Dagelijks vielen de Spanjaarden op Veere aan, en met zo grote verbittering werd de strijd gevoerd, dat de ene broeder de andere met eigen hand ophing, en de takken van de bomen in de tuinen om de stad bijna bezweken onder de menigte lijken die er aan hingen. Eindelijk moest de vijand wijken met achterlating van wel zes- of zeventhonderd doden, en was ook Veere voor goed in handen der Watergeuzen.

Zoo waren dan de beide gewichtige havens en daardoor het meesterschap op de Zeeuwse stromen, aan de Spanjaarden ontweidigd.

Overgenomen uit:

**KERKELIJKE REDENVOERING TER GELEGENHEID VAN HET TWEEDE
EEEUWGETIJD DER VLISSINGSE VRIJHEID**

op de 6de van grasmaand 1772 aldaar uitgesproken door

Jan Jacob Brahe

predikant, lid en tweede secretaris van het Zeeuws genootschap der wetenschappen
te Vlissingen.

Te Vlissingen,
Bij Thomas Corbelyn
1772

Eerste bladzij uit boek van Brahe:

**Extract uit de Resolutien ten Rade der Stad VLISSINGEN.
Saturdag den 25. April 1772**

Geconsidereert ende wat een zonderling genoeg hun Edel Achtb: genomen hebben in de redenvoering op last van hun Edel. Achtb. door den Predikant D^o. Johan Jacob Brahe op den 6. dezer maand in de Grote of St Jacobs Kerk alhier gedaan, is goedgevonden en verstaan, dat de Pensionaris van Sonsbeek zig na het scheiden van dezen Rade zal vervoegen ten zynen huuse, Zyn Eerw. namens deze Vergaderinge daar voor byzonderlyk dankzeggen en daar benevens tot een blyk van hun Edel Achtb. genoeg aan dezelve overreiken een der Vijftien Goude Medailles door dezen Rade ter dier gelegenheid van Stadswegen gedaan vervaardigen. Gelijk ook Extract deser aan gem. Predikant zal behandigt worden.

(onder stond)

Accordeert met voorsz. Resolutie.

(getekend)

L. C. van SONSBEECK.

Bijlagen uit het boek van Brahe:

Brief der Vlissingsche Bewindsmannen en Hopluiden aan de Nederlandsche Kerken en Kerkenraaden in Engeland, geschreven 20 dagen na het afwerpen van het Spaansche juk.

Uit het Latyn vertaald

Aan de Nederlandsche Kerken en Kerkenraaden, sich in Engeland bevindende.

Groetenis!

Wy twyffen niet of gij zult uit de geruchten vernomen hebben wat wy met het Volk tegen de Spaansche bezettinge hebben uitgevoerd. Zekerlyk is 't eene groote weldaad van God, dat wy zo treffelyke gelegenheid gehad hebben om ons wel te kwyten, maar noch grooter, dat de gelegenheid zo gelukkig is uitgevallen, dat wy enige niet wel gezinde Medeburgen uitgezonderd, de Spanjaarden zodanig hebben buiten gehouden, dat ze geen Meesters van onze Stad hebben kunnen worden.

Wy zullen ons evenwel geene volledige overwinninge kunnen toeschryven, voor dat wy hulpe hebben bekomen. Want de Spaansche, gelyk ge licht begrypt, zullen alles te werk stellen, ja Hemel en Aarde bewegen, om ons, 't zy door eene spoedige overweldiginge of met loos bedrog, wederom in hunne macht te krygen. Bykans de geheele Gemeente is wel nevens ons voor de Vryheid van het Vaderland genegen, maar daar worden oneindige kosten vereischt, tot welke bevorderinge de meeste traag zyn.

Het zal Ulieder plicht zyn, (en wy verzoeken er U allerernstigst toe,) dat ge U niet onttrekt aan onze noden, nademaal deze zaak strekt tot roem van God, 's Konings eere en algemeen welzyn der Nederlanderen.

Wy verbinden ons, te zullen zorgen, dat er eene gerechtelyke verzekering gesteld zal worden voor de Penningen, zo veel gy zult overmaken, en ze, zo dra de zaken eenigzins tot stilte en stand gebracht zyn, zuiver zullen terug gegeven worden. Wy nemen Krygsvolk van den Prins van Oranje in, deels tot onze meerdere zekerheid, deels om alle verdenking voor te komen, als of wy iets voor hadden tegen den Koning. De Veereenaars en den Boeren hebben ons opentlyk hunne hulpe toegezegd. Maar de Middelburgers laaten zich noch vafthouden door de zendelingen der Spanjaarden.

Wy hopen, onder Gods hulpe, met weinig moeite, die Stad tot haren plicht te zullen noodzaaken; indien Gy slechts, nevens de anderen, die er belang by hebben, ons (doch zonder uitstel) met manfchap en geld wilt byspringen, waar toe wy ons van uwe volvaardigheit verzekerd houden.

Van Krygsvolk willen wy liever een klein aantal, mits braaf en welgeoeffend zynde, maar volstrekt vreemd van Zeerovery. Van onze verdere zaken zal Jodocus Faes u omstandig verslag doen, een Man dien ge kent, en van wiens nyvre vlyt wy ons in veel dingen bediend hebben.

Vaart wel, en smeekt God met ernstige Gebeden, dat Hy ons voornemen tot zyne eere doe gelukken en stand houden.

Vlissingen, den 26 April, in 't Jaar onzes Heeren 1572.

Uwe zeer liefhebbende,

De Bewindsmannen en Hopluiden der Vlissingsche Burgerye.

**Afschrift van een Brief, door Prins WILLEM den I, geschreven aan de
Wethouderschap van VLISSINGEN, den 7. van Louwmaand 1573.**

Die Prince van Orangien , Grave van Nassau , &c. Heere en Baron van Breda, van Dieft, &c:

Eersame, Discrete, Lieve, Besondere.

Hoewel wy jegenwoordelick nyet befunders aen Ulieden te fchryven en hebben, overmidts nochtans die forchfuldicheyt, die wy continuelyck tot welvaeren der Stede van Vlissinghen ende van Ulieden elck in 't befundere fijn dragende; hebben wy niet willen onderlaeten ulieden by deesen te bedancken der goethertigheyt die ghy tot noch toe beweesen hebt tot vorderinge van de gemeyne faecke, nyet twyffelende Ghy altyt daer inne continueeren zult, vinden daeromme noodeloos U eenichsints van dien daer om te vermanen; willen U alleenlyck gefeyt hebben, dat ghy U mooght verzekert houden, dat U God almachtich alsulcke getrouwicheyt lonen sal ende U des te eer van den Tyrannen, uwen Vianden verfhonen en verlossen.

Ende van onsen wegen en sullen wy niet laeten te doen al 't geene eenichsints tot voirderinge ende welvaeren der Stede van Vlissingen ende van Ulieden elck in 't besondere wordt dienende, ende oft wy tot noch toe by U nyet gecommen en fyn, foo als wy voir lange begheert hadden, Is 't selve alleenlick toecomen overmidts die groote occupatie, die wy in deesen quartiere metter Vyandt gehad hebben, verhoopende door die genade Godts, dat hy alhier nyet als fchande haalen en sal, alzoe die van Haerlem haer tot noch toe foo wel gehouden hebben, ende dagelyx beeter gemoedt worden; laet ons weeten die gelegentheyt van allen saeken.

Eersame, Discrete, Lieve, Besondere, onze Heere God zy met U.

Geschreven tot Delft, op den VII dach van januarijo 1573.

(Onder stond)

U Goede Vriendt

(Get.) Guille. De Naffau.

(Geparaph.) M. Brunynck.

Wilt in alles den soldaten aldaer behulpich sijn, ter tyt en wylen dat 'Burg. Claude Willems by u compt, die Ulieden proviande en alle andere noodsaeckelyckheden meede brengen sal.

De superscriptie was:

AAN

Den Edelen, Eersamen, Discreten, onsen lieven besunderen, Bailliu Bren en Regeerders der Stede van Vlissingen.

**Afschrift van een Brief, door WILLEM den I. geschreven aan den
Wethouderschap te Vlissingen, den 30. van Slachtmaand 1580.**

Die Prince van Oraegnien , Grave van Nassau, &c. Lieutenant Generael &c.

Eersame, Wyse, Discrete, Lieve, Besondere;

Alsoo ons daghelycx van gheloofwaerdighe Perfoonen verfcheyden tydinghen comen van practycken ende heymelycke aenflaghen die de Vyanden hebben op eenighe Havenen ende Zeesteden van deefe Nederlanden ende in 't befundere op der Stede van Vlissingen; ende aenmerckende hoe hoochelycken daeraene zy gheleghen dat alomme alsulcken opficht ghenomen ende foo goeden wachte ghehouden worde, dat de Vyandt tot alfulcken zynen boofen voirnemen nyet en come; overlegghende oock daer-beneffens van wat importancie die Stadt Vlissingen zyn,

Is daeromme d'oorsaecke deefes ons fchryvens , ulieden versoeckende, ende des nyet te min amptshalven vermaenende, dat ghylieden alfulcken goeden toesicht laet nemen, houdende soo by daghe als by nachte alsulcken goeden fcherpen wachte, dat ulieden onvoorfienlyck egheen inconvenient of onghemack en overcome, ons mette jerste ghelegentheynt verwittighende van 't ghene ghylieden van des vyants voirnemen oock zult moghen vernomen hebben.

Hier meede Eersame, Wyse, Discrete, Lieve, Besondere, zyt Gode bevolen.

Geschreven tot Delft den lesten dach Novembris 1580.

(Onder stond)

Ulieder goede Vriendt.

(Getek.) Guille. de Nassau.

De superscriptie was :

Den Eersamen, Wysen, Discreten, onzen lieven besunderen Burgem. ren, Schepenen en Regierders der Stede van Vlissingen.

3. De Prins van Oranje in een Verbond

Ondertussen zat de Spanjaard niet stil. Onder de bekwame leiding van Alva verloor de Prins het gezag over een deel van Holland. De val van Haarlem in juli 1573 was wel een zware slag voor de Prins, want Noord- en Zuid-Holland waren nu gescheiden. Maar Alva had een hoge prijs moeten betalen: de wapenen van de verdedigers en ziekte hadden hem van 10.000 soldaten beroofd. De overigen sprongen uit de band. Zij hadden nog 28 maanden soldij te vorderen, sloegen aan het muiten, kozen zich eigen aanvoerders en waren niet eerder tot rede te brengen, dan nadat Alva in Amsterdam het geld had losgekregen. Een maand lang was daardoor alle Spaanse actie verlamd.

Vergeefs probeerden de Spanjaard intussen, om andere Hollandse steden tot afval van de Prins te brengen. Wel was er hier en daar moedeloosheid, ook in het Noorderkwartier. 's Prinsen commissarissen daar zonden hem ná de val van Haarlem een schrijven, waarin, van achter lange zinnen, hun wanhoop aan de kans op succes duidelijk naar voren kwam. De Prins schreef een heerlijk antwoord aan Sonoy terug, waarin de bekende passage voortkomt dat hij een verbond gemaakt heeft met de Potentaat aller Potentaten. Enkele citaten hieruit.

„Edele, dappere, beste, bijzondere Vrienden,

Wij hebben totnogtoe nooit getwijfeld aan de toewijding en goede genegenheid, die Gijlieden te allen tijde voor de verbreiding van Gods Woord en het welslagen van onze rechtvaardige gemeenschappelijke zaak hebt getoond. Daarom hadden wij gehoopt, dat het aanschouwen en ervaren van de aardse zaken u tenminste genoeg geleerd zou hebben om niet zo licht te verschrikken en bijna alle manlijke kloekheid te verliezen (gelijk wij uit Uw brieven geschreven te Medemblik den 24sten Juli 1.1. hebben opgemerkt) bij wat ongeluk of tegenspoed. ...

... Willen zij ter verontschuldiging aanvoeren dat die steden niet genoeg versterkt of van proviand, buskruit, oorlogsmunitie en andere noodzakelijkheden voorzien zijn? Gijlieden zijt er U genoeg van bewust hoe menigmaal wij U en de steden, zowel schriftelijk als anderszins, hebben aangemaand er U zoveel mogelijk voor te beijveren dat dit bijtijds, met grote zorg en -op de beste wijze zou geschieden, ten einde zodoende alle ongeluk des te beter te voorkomen. Ook hebben wij herhaaldelijk de oversten en bevelhebbers aldaar laten verzoeken dat zij, de zaak die zij voorstaan indachtig, de manschappen in goede orde, regelmaat en discipline zouden houden, opdat de landlieden beter tegen alle gewelddadigheid en schade beschermd waren geweest. Wij wilden daarom wel dat men hun de middelen had verschaft om zulks te mogen doen.

*Gij schrijft ons U te laten weten of wij soms met een grote, machtige potentiaat in een nauw verbond staan, teneinde door enige doeltreffende bijstand, die grote, geweldige macht van de vijand te kunnen weerstaan. Wij willen niet nalaten U hierop ten antwoord te geven dat wij, aler wij ooit met deze zaak. en de bescherming der Christenen en andere verdrukten in deze gewesten begonnen zijn, met de alleropppersten **Potentiaat der potentaten** een zó nauw verbond gesloten hebben, dat wij geheel verzekerd zijn, dat wij en al degenen, die hier vast op vertrouwen, door Zijn geweldige en machtige hand, ten laatste - ál Zijn en onze vijanden ten spijt - nog bevrijd zullen worden; nochtans dat wij intussen enige andere middelen, door de Heer der Heirscharen ons verschaft, hebben verzuimd, of dit nog willen doen."*

4. HET BELEG EN ONTZET VAN MIDDELBURG

Zoals we reeds zagen was de opstand tegen het Spaans gezag in Vlissingen voorbereid door een Brabants edelman, Jan van Cuyk, Heer van Erpt, had. Hij had als agent van de Prins, de vrijheidsbeweging onder schippers en bootsgezellen voorbereid. De omstandigheden voor dit werk waren gunstig: het wrede bewind van Alva, de invoering van de tiende penning, de inquisitie, de Allerheiligenvloed van 1570, dit alles droeg bij tot het groeien van een verbitterde stemming. Ten gevolge van de Geuzenblokkade heerste er in verschillende kuststeden, als Vlissingen, Veere en Enkhuizen, werkloosheid. De varensgezellen, tot nietsdoen en tot armoede gedoemd, waren bereid elke verandering te aanvaarden.

Op heel Walcheren was in het begin van de Aprilmaand van 1572 maar één vendel Walen aanwezig: de ene helft in Middelburg, de andere in Vlissingen in garnizoen. Toen in Vlissingen bekend werd, dat Den Briel door de Geuzen was veroverd op de 1ste april en de kant van de Prins van Oranje had gekozen, sloeg de vlam in de pan. Juist kwam Pacieco, de bouwmeester van het nieuwe kasteel, binnen de stad om wat meer vaart achter het bouwen te zetten. De ontvangst was onvriendelijk: hij werd gevangen genomen en uit wraak voor Alva's daden opgehangen. Drie vendels Spanjaarden uit Breda, die onder Osorio Angelo gezonden waren, om de bezetting der stad te versterken, kregen al evenmin een goed onthaal. De schepen, die hen over de Schelde voor Vlissingen hadden gebracht, werden met een kanonschot van de wallen begroet.

De bevelhebber was een heel voorzichtig man; hij wendde terstond de steven en zette koers naar Middelburg. Daar deed hij zijn beklag bij den gouverneur van Zeeland, Antonie van Bourgondië, Heer van Wackene. Deze trok naar Vlissingen, om de burgers tot betere inzichten te brengen, maar „speurende dan aan de gezichten, terstondt daarop aan 't gekrijs, dat hem groover hoon beschooren was”, vond hij het verstandig zich om te keren en de weg naar Middelburg weer in te slaan.

De Vlissingers bleven niet stil zitten. Het waren Jan van Cuyk, de baljuw Smit van Baarland en de moedige zeekapiteins Ewout Pietersz. Worst en Jan de Moor, die orde brachten onder het tuchtloze volkje. Honderden werkgrage matrozenhanden maakte de schepen, die in de haven lagen, zeilree. Burgers kruiden aarde aan om de wallen te versterken en rondom werd het kanon geplant. Het halve vendel Walen nam de wijk naar Middelburg. Er voeren schepen uit om hulp, naar Engeland, naar Den Briel, naar de Hugenoten van La Rochelle. De bevrijders van Vlissingen wisten, wat zij wilden en van wie zij wat te verwachten hadden. Engelse vrijwilligers en Nederlandse uitgewekenen, onder bevel van den Geuzenaanvoerder Jacob Simonz. de Rijk, kwamen naar Walcheren. Uit Vlaanderen kwamen *de Waalse en Vlaamse Wilde Geuzen*, kerels, die niets meer te verspelen hadden, sommigen zelfs niet hun eer. In ieder geval waren het verdrevenen, opgejaagden, onderduikers zo men wil. Samen vormden zij een leger, matig geleid en slecht gewapend, maar bezielde door een sterke wil: *de Spaanse macht in de Nederlanden te breken*.

De Prins zond Jerome Tseraerts als zijn gevolmachtigde naar Vlissingen. Hij nam in Zeeland dezelfde positie in als Lumey in Holland, en dat terwijl zijn broer Henri in het Spaanse kamp streed.

Op het eind van April was bijna heel het platteland van Walcheren in opstand gebracht. **Arnemuiden** werd spoedig op het zwakke Waalse garnizoen veroverd.

Een aanval op **Veere** werd de 4^e Mei bekroond met de overgang van de stad naar de zijde van Oranje.

Op 13 april 1572 schaarde de bevolking van **Westkapelle** zich aan de kant van Oranje. De geestelijken en de laatste priester Van Mullock zochten de wijk naar Middelburg. De Westkappelaars moesten het in het zelfde jaar duur betalen. De Spaanse benden hebben het stadje streng getuchtigd. Zij vernietigden en visserij met al het toebehoren.

Maar Middelburg en het kasteel Rammekens bleven Spaans. Weer waren het de drie kleine steden tegenover de ene grote en machtige; vissers en matrozen tegenover de deftige stand der kooplieden. Zeker ontbrak het in Middelburg niet aan Geusgezinden, maar ... zij vormden een minderheid, die op de gang van zaken in de stad volstrekt geen invloed had. Sedert de nieuwe kerkelijke indeling der Nederlanden was Middelburg bisschopsstad. Ook het hoofd van het wereldlijk gezag over Zeeland, Antonie van Bourgondië, leidde zijn zaken vanuit de hoofdstad. Hier zetelde verder de rentmeester Be westen-Schelde, Philibert van Serooskerke, een man ijverend voor de Spaanse en Roomse belangen beide. Daartegenover stond, dat vele Geusgezinde raadsleden en voorname burgers zich sedert de beroerten van 1566 uit de voeten hadden gemaakt. Zo bij voorbeeld de baljuw Pieter Haeck, die in 1567 vergeefs probeerde, de stad met Geuzenbenden te bezetten.

Zo was Middelburg in 1572 een burcht van het katholicisme, een betrouwbaar bolwerk van het Brusselse gezag. Er was geen reden hoegenaamd om te verwachten dat de stad het voorbeeld van Vlissingen en Veere volgen zou.

Direct na de gebeurtenissen in Vlissingen waren de drie Middelburgse schutterijen - handboog, voetboog en haakbus - opgeroepen om des nachts wacht te lopen. Later volgde een last aan de kwartiergevers, het stadskoren schoon te maken en voor een deel te doen malen, een waarschuwing aan de burgerij om bij alarm direct van de straat te gaan en - dit bewijst toch dat er een oppositie was - een bedreiging met strenge straffen voor ieder, die het wagen zou enig oproerig woord te spreken. Nog binnen de maand, namelijk de 7e Mei, achtten baljuw, burgemeesters, schepenen en raden het nodig te ordonneren dat het een ieder verboden was „eenige sprake ofte communicatie te houdene met eenige vianden ofte rebellen van Z.M., liggende jegenwoordelick voor dese stadt.... Verbieden ende interdiceren alnoch allen personen... eenige quade ende valsche clapperniën, tsy by nacht ofte by dage uuyt te geven, saeyen ende voortseggen... Ordonnerende ... zulcke quade clapperniën ende valsche ende versierde (= verzonnen) tydinge hoi-rende, tselve den gouverneur, officier ende die van de magistraet aen (te) geven metten aucteur ende voorstelder van dien...”

De landvoogd overtuigd van de waarde, die het bezit van Middelburg en Walcheren voor hem had, deed het mogelijke om de belegerde vesting te helpen. Onder commando van de bekwame Sancho d'Avila werd van Bergen op Zoom uit een vloot naar de Scheldemonding gezonden. Dit was begin Mei 1572. Twaalf honderd Walen werden bij Vrouwenpolder, aan de noordkust van Walcheren, aan land gezet. Zij

vielen Treslong's benden in de rug aan, verdreven hen naar Vlissingen en Veere, ja wisten **Arnemuïden** te heroveren. Zij doodden veel burgers en soldaten.

Op elke zet past een tegenzet. Jacob Simonsz. de Rijk stak de schepen, waarop de Walen gekomen waren in brand. „De rook hieraf opgaande, bedwelmde dermaate den moet der Spanjaarden, dat zy 't veroverde ten beste, en zich ter aftoght gaaven. De Rijk jaaght hen naa en slaet ze in volle vlucht. Zy zich ziende van hunne scheepen versteeken, daalen van den dijk, om landewaart in, en naa Middelburgh te loepen; latende ... wel tussen zes en zeevenhondert dooden.” Aldus P.C. Hooft in zijn *Nederlandsche Historiën*, het zesde boek.

De Veere naar Sebastiaan de Lange, die de 22e Mei in het Sloe door vier Spaanse schepen wordt aangevallen, laat zijn schip in de lucht vliegen, liever dan in handen van de vijanden te geraken. Pardon wordt niet gegeven: *doodslaan of voeten spoelen*, zo luidt het ongeschreven oorlogsrecht op Walcheren. Mensen worden tot duivels. Een Veerse heelmester snijdt een Spanjaard het hart uit het lijf en spijkt het op de voorstevan van een schip, waar velen er in woeste haat de tanden in zetten.

Walen en Spanjaarden, die zich onder leiding van den koninklijke bevelhebber Philippe de Lannoy, heer van Beauvoir, opmaken tot een uitval tegen het Geuzenleger bij Zoutelande, nemen alvast de koorden mee om hun vijanden op te hangen. In de nacht van 23 Juni 1572 onderneemt de Middelburgse bezetting een aanval op het kasteel van West-Souburg. Het wordt ingenomen, maar zonder aarzelen zetten de Vlissingers het land tussen hun stad en Souburg onder water. Dagenlang zwerven Spaanse horden daarna in de streek achter de duinen rond en leggen gedeelten van *Koudekerke en Westkapelle in as*.

Tegen het eind van Augustus waagt Barthold Entes van Mentheada een aanval op **Arnemuïden**. De onderneming mislukt. Als vrijbuiters stropen de Geuzen het land af. Westhoven, lustslot van de Middelburgse abten, gaat in vlammen op.

Ook buiten het eiland woedt de strijd. **Zierikzee** wordt in de loop van de zomer bevrijd. Tseraerts en de Engelsman Humfrey steken van Vlissingen naar Zuid-Beveland over en slaan het beleg voor **Goes**. De stadsregering smeekt om hulp, maar de legerleiding in het Spaanse Brabant weet niet, hoe zij die verlenen moet. De Schelde zit vol met Geuzenschepen. Steeds meer troepen worden op Zuid-Beveland aan wal gezet, steeds nauwer wordt Goes ingesloten.

Het zijn vissers van Bergen op Zoom, die **Sancho d'Avila** op een idee brengen. Zij vertellen, dat een groot stuk van de watervlakte, die de Brabantse oever van het Goese land scheidt, ondergelopen land is: *het verdronken land van Reimerswaal*. Bij eb staat er maar weinig water. Een Nederlander in Spaanse dienst beweert, dat de zee arm te doorwaden is. Drie man proberen het en ... de proef slaagt. Nu wordt aan kolonel *Cristobal de Mondragon* opgedragen, met drieduizend man voetvolk, Walen, Spanjaarden en Duitsers naar Zuid-Beveland te trekken en Goes te ontzetten. In weerwil van zijn achtenzestig jaren waadt Cristobal de Mondragon aan het hoofd van zijn troepen door de Eendracht en over het verdronken land tussen Agger en Krabbendijke naar de Zuid-Bevelandse wal. Soms staan de soldaten tot hun middel in het water. Mannen die niet heel groot van stuk zijn moeten hier en daar zwemmen met de kruithoorn, de lont en het noodrantsoen beschuit boven het hoofd. Het is een lange sombere stoet, vastbesloten zich door niets te laten weerhouden. Soms vloekt er een, soms doet iemand een misstap : een plomp in het water, een kreet ... maar de

kameraden gaan verder. Na vijf uur klauteren de eersten tegen de dijk op. Als de laatsten dit voorbeeld gevolgd hebben komt de vloed al opzetten. Onmiddellijk worden de houtvuren ontstoken ten teken van de behouden overkomst. De Geuzen, die in de buurt zijn gelegerd, trekken overhaast op Goes terug. De volgende dag zet Mondragon ze na. Hij drijft zijn vijanden uit de schansen rond de belegerde stad en jaagt ze vervolgens naar hun schuiten. Zevenhonderd doden laten de rebellen op Zuid-Beveland achter. De dichter van *de Legende van der Geusen troubele* smaalt:

*„In September quaemt ghy voor die arm Goes,
om de gans 1) te hebben was u begeren,
maer daer was te veel specx 2) int warmoes,
de specken en mochten geen gans ontberen,
't gebraet en tost ghy niet verteren....”*

Het beleg van Goes had geduurd van 26 Augustus tot de 21^e October 1572.

1) In het wapen van Goes.

2) Specken, scheldnaam voor den Spanjaard.

Zo begon de verbeterde strijd, die eenentwintig maanden om Middelburg zou worden gestreden, op schorren en dijken, tussen de zandbanken der Zeeuwse stromen, in de modder van overstroomde polders. Men moet Hooft over deze „helsche oorlog” lezen: *„Wie leevendigh gekreeghen werd moest, zonder in vankennis gebraght te zijn, daatlijk ter galghe. Ende was de verbitteringe zoo bijster, dat men zegt den eenen broeder den anderen, met eyghen handen opgeknoopt te hebben. De verstikte menschen (een ijslijk toonneel) hingen en greenzen in de boomgaarden onder de stad, en kromden met hun getal en zwaarte, in plaats van 't vroolijk ooft, de telghen.”*

Eind oktober 1572 trok de bekwame Mondragon met zijn soldaten over het verdronken land van Zuid-Beveland langs het (verdronken) land van Reimerswaal naar Yerseke om van daaruit verder op te rukken en de Geuzen voor Goes te verdrijven. Dit gelukte en van toen aan waren de steden **Middelburg en Goes** in Spaanse handen. De Spanjaarden begrepen, dat Middelburg wel het eerst van deze twee steden door de Geuzen bedreigd zou worden. Daarom werd Mondragon naar Middelburg gedirigeerd om deze belangrijke vesting voor de koning van Spanje te behouden.

In Middelburg was in de afgelopen maanden de toestand veel slechter geworden. Half Juni 1572 hadden de Spanjaarden nog kans gezien met elfhonderd man bij Rammekens te landen en binnen de poorten van Middelburg te komen.

In de volgende maanden werd het steeds moeilijker de vesting van het nodige te voorzien. De Geus bewaakte de toegang tot het Sloe en de scheepjes, die zo nu en dan de Middelburgse haven in glipten, brachten veel te weinig mondvoorraad om garnizoen en burgerij behoorlijk te voeden.

In een brief aan den landvoogd berichtte het stadsbestuur de 2e September, dat er nog maar een kleine tweeduizend zakken tarwe en ongeveer veertienhonderd zakken rogge in de stadsschuren lagen, nauwelijks genoeg om zes weken van te leven. De 19e klaagde men opnieuw zijn nood aan den hertog. De Staten van Walcheren - het lichaam dat belast was met het algemeen toezicht op de dijken - voegden daar het hunne aan toe. De jongste storm, berichtten zij, had de verwaarloosde en half vernielde dijken zo gebroken, dat men huizen in de gaten kon zetten. Als er niet spoedig geholpen werd, zouden de zeekeringen zonder meer wegspoelen. De stadsoverheid gewaagde van de „onsprekelyke destructie, geweld, roovery,

brandstichting van de Spaanse en Waalse soldaten, die, in plaats van assistentie, "daar zy toe gezonden zijn, allen het kwaad doen, dat openbare vyanden, ook Turken zijnde, doen zouden mogen; zijnde daardoor 't platte land geheel desolaat, zonder eenige menschelyke leeftocht, tot simple alimentacie van den landman, 't zy van koeyen, kalveren, verkens, koren of diergelyke..." Binnen de poorten was het niet beter gesteld dan daar buiten.

De 2e Augustus hadden de baljuw, burgemeesters, schepenen en raden al een ordonnantie tegen het opdrijven der prijzen uitvaardigen. Spoedig heerste er ook geldschaarste in de stad, als gevolg van de steeds terugkerende post der soldij, die de burgers moesten opbrengen. Het lijkt een vreemd verschijnsel: geldnood in een belegerde vesting. Wat het garnizoen aan soldij ontving, kwam toch voor het merendeel weer in de zakken der neringdoenden terug. Schijnbaar was er een voortdurende circulatie. Maar ook aan dit perpetuum mobile ontbrak iets: honderden Middelburgers begroeven hun geld, om bij brand of plundering zo mogelijk iets van hun bezittingen te redden. Zoveel kon de overheid niet doen aanmunten, of binnen korte tijd was het weer weggevoerd naar de aarden potten, die onder de vloer of in de tuinen der voorzichtige lieden verborgen waren.

De regering besloot tot een lening bij Antwerpse kooplieden van tweeduizend ponden Vlaams tegen een rente van 12%.

De winter viel in 1572 bijzonder vroeg in: de 1^e November heerste er al felle koude. De nood steeg hoger; geen huis, of het werd door het soldatenvolk, op zoek naar brandstof, ondersteboven gehaald. En altijd maar weer die soldij! Het stadsbestuur verplichtte de gilden hun goud- en zilverwerk in te leveren tot het doen slaan van noodmunten. Verguld zilveren drinkkoppes met deksel, de zwaarste van dertien, de lichtste van ruim vier pond, werden door kuipers en kleermakers, door bakkers, vleeshouwers en smeden, linnenwevers, droogscheerders en barbiers naar de smeltkroes gebracht, om de soldaten des konings een paar jolige avonden in de zoetelaarskelders te verzekeren.

In het **begin van 1573** richtte de Middelburgse overheid aan Alva een schrijven, waarin hem meegedeeld werd, dat reeds vele burgers van gebrek waren gestorven en dat ook de welgestelden niets meer hadden om van te leven dan brood, ajuin en water. Het stuk was één smeekbede om hulp. Ook de commandant van de vesting drong op snelle en krachtige hulp aan. Aerschot, die in Brussel de zaken behartigde voor den landvoogd tijdens diens afwezigheid, schreef aan zijn meester:

„Monsieur.

Le Sr. de Beauvoir m'a excript une lettre en chyffre, dont la substance s'ensuyt: Nous sommes en faim et povreté, faulte de poudre et bouletz et de toutes choses; de sorte que je ne vols sans la grace de Dieu que la perte de tont; car le secours pourra bien arriver trop tard. Sur tout événement, je vous recommande ma femme, enfants et affaires.”

Voor deze jammerklachten bleef de landvoogd niet doof. Men besepte aan Spaanse zijde heel goed de betekenis, die Middelburg voor het wettig gezag had. Don Bernardino de Mendoza gaf in zijn Comentarios de las guerras de los Paisas Bajos de volgende beschouwing over de strijd om Walcheren:

Als de onderneming van de opstandelingen gelukte, zouden zij met het bezit van Middelburg heer en meester van het eiland Walcheren zijn en al spoedig alle Zeeuwse eilanden in bezit hebben zonder dat men daar iets tegen zou kunnen doen. Met deze

eilanden zouden hun vele schepen en een grote voorraad aan koopwaren in handen vallen, deze laatste zouden zij te gelde kunnen maken en geld is de ziel van de oorlog. Kennelijk zinspeelde De Mendoza op de befaamde schat van Middelburg, bestaande uit een rijke wollading, die hier in 1572 door de Biscayse vloot was aangevoerd. Ook als men deze koopmanschappen buiten beschouwing liet, was er nog voldoende reden om al het mogelijke voor het behoud van Middelburg te ondernemen. Zolang deze stad en haar toegangspoort Rammekens in Spaanse handen bleven, bestond er kans om heel Walcheren terug te winnen. En Walcheren bezitten wilde zeggen: een veilige vaart naar en van Antwerpen.

Gedurende het jaar 1573 werd de ene poging na de andere ondernomen om de Zeeuwse hoofdstad van krijgsvoorraden en levensmiddelen te voorzien. Sancho d'Avila was rusteloos in de weer om de blokkade der Geuzen te breken. Deze van hun kant versterkten zonder ophouden hun vloten op Ooster- en Westerschelde. Half Februari hadden zij hier 120 zeilen bijeen en nog steeds kwamen er bij, uit Dordrecht en Den Briel. De Zeeuwen probeerden de vaart vanuit Antwerpen te beletten door de vaargeul bij Lillo te verstoppen met puin van een afgebroken klooster te Vlissingen. Dit mislukte : het sterke tij voerde het puin zeewaarts.

Tegen het eind van April verscheen een grote ontzetvloot op de Schelde. Vóór Vlissingen kwam het tot een vinnig gevecht. Volgens Bor geleek een van de Spaanse schepen na de strijd op een slagersbank: bij manden vol werden de afgehouden ledematen in zee geworpen.

Toch gelukte het weer om wat eten binnen Middelburg te brengen; een druppel op een gloeiende plaat. En van dit weinige namen dan eerst de soldaten nog. Zelfs de rederijker van "der Geusen troubele" kon het niet zonder ergernis aanzien. Bij een latere, dergelijke gelegenheid getuigt hij bitter: „De coopliden werden haer goyken (= goedje) quyte, 't crijsvolck aten, de borgers vasten...” En even verder deelt hij mede, dat de soldaten een stuiver gaven voor een brood, dat de burgers met het elfvoudige betaalden!

Ook uit de brieven van de stadsregering naar Brussel spreekt verbittering. In een schrijven van de 9e Mei heet het:

„Nu is, de verhoopte armêe gearriveerd zijnde, de stad zoo weinig daarbij gesuccurreerd, dat het niet waardig is, om succoers genoemd te worden, als zoo veel graans en meels niet latende, daar men de gemeente achttien dagen op zou kunnen onderhouden, en geenerhande toespijs noch ook municie van oorlog. Zulks, dat wij hier in veel desolater staat gelaten zijn dan vóór 't arriveeren dier armêe, als failleerende met alle noodzakelijkheid ook de hoop, die tot daartoe een groot onderhoud voor alle schamele burgers was geweest. (Joh. van Vloten: *Middelburgs beleg en overgang (1572-1574)*. Middelburg 1870 blz. 54).

Geleidelijk werd heel Zeeland in de strijd om Middelburg betrokken. Eerst was Zierikzee door de Geuzen veroverd, daarna sloegen zij het beleg voor Goes. In Mei 1573 waagde de Geus zich ook op Tholen, waarlangs alle scheepvaart ging van Bergen op Zoom naar Goes en Walcheren.

Na enkele dagen van voorspoed verscheen Mondragon op het toneel en toen keerden de kansen. Onder het aanroepen van Santiago - Sint Jacob, de schutsheilige van Spanje - bestormde de grijze veldheer de schansen, die de Geuzen nabij de Eendracht opgeworpen hadden. Rollé, „admiraal” van Veere, sneuvelde, Jacob Simonsz. de Rijk

geraakte in gevangenschap. Hals over kop vluchtten hun wapenbroeders naar de schepen. De expeditie tegen Tholen was mislukt.

Op Walcheren boekten de opstandelingen een succes: zij heroverden in April 1573 **West-Souburg** en staken het kasteel dat daar lag in brand.

De geschiedenis van het beleg van Middelburg heeft weinig grote dramatische gebeurtenissen. De belegeraars graven geen mijn-gangen naar de muren, noch schieten zij de stad in puin. De verhongerende bezetting doet geen verwoede uitvallen. Er is geen Kenau en geen Ripperda in deze historie, geen burgervader Van der Werf, die zijn kinderen uitnodigt zich met zijn vlees te spijzigen. Het water verjaagt de vijand niet, zoals voor Alkmaar. Integendeel: hij inundeert zelf de polders, om de benauwenis binnen de vesting te vergroten. De strijd om Middelburg wordt een stille strijd:

*Al lang bespaart de Geus zijn kruut en lood,
Hij weet: de honger schiet met scherper schroot
Dan makke bussen en mortieren.
Hij wacht zijn tijd: niets deert of hindert hem.
Hij snoert ons langzaam in den boezem klem
Dien niets vermag te vieren.*

(Boutens in: Middelburgs Overgang.)

Honger en pestilentie zijn trouwe gezellen. In Mei 1573 brak een besmettelijke ziekte uit binnen de stad. Een van de burgemeesters en de zeventigjarige bisschop Nicolaas de Castro behoorden tot de eerste slachtoffers. Weldra dolven de gravers rond de Pieterskerk het ene graf na het andere.

Het gebrek aan levensmiddelen was nu zo groot geworden, dat de officieren, die ingekwartierd waren in het gasthuis, voor hun eigen kostje moesten zorgen; ze kregen niet meer dan huisvesting, water, licht en vuur.

Alleen de sjacheraars ging het voor de wind. Leden van de Magistraat schrijven aan hun Antwerpse vrienden: „De boter geldt 12 en 14 stuivers en meer 't pond, en nog moet men bid-den, en drie dagen te voren spreken eer ze gekarnd is; en andere boter dan van de koeyen, die in de stad zijn, is er niet, gelijk er ook niet en is een stuk kaas. Kwaad koeyevleesch geldt zes, zeven, acht stuivers 't pond, en is dan nog zaterdags vóór acht uren 's morgens al verkocht.”

Het was wel verboden om vlees buiten de vleeshal te verhandelen, maar wie kon het beletten als koper en verkoper het eens waren. De zwarte handel is nu eenmaal een *entente cordiale* tussen de hebzuchtige handelaar en den egoïstische verbruiker. Hebzuchtig zijn vele handelaars en egoïstisch alle mensen, als honger aan de deur klopt. De overheid kon geselen en verbannen, zoals zij deed met een weduwe, die haar boter vijf stuivers boven de zetting verkocht. Maar helpen deed het niet. Er kwam een tijd, dat men twaalf gulden betaalde voor de ingewanden van een magere koe en een daalder voor „een eynde met botere”. (Een stuk brood met boter.)

De 8e Mei moesten alle bedelaars naar het havenhoofd komen om te worden ingescheept naar Antwerpen, want „onnutte persoonen, dae(ch)lijcx uuyt loopende om (te) roofven ende pilgeren” kon men niet langer in de stad dulden. D'Avila's schepen, die Middelburg gefourageerd hadden, zouden op de terugweg deze paria's meenemen.

Pas de 27^e Mei gingen d'Avila en Beauvoir onder zeil. Een plezierreisje werd het niet. Tussen Rammekens en Vlissingen wachtte een Geuzenvloot onder Bouwen Ewoutsz. hen op. De Spanjaarden kregen het hard te verduren. Een van de voornaamste

schepen, *de Maagd van Antwerpen*, verloor de grote mast. Tal van matrozen en soldaten op dit schip en ook vele van de „onnutte personen” werden gedood toen een deel van het buskruit in brand raakte. Een heude, die met zout geladen was, werd door de Geuzen geënterd en naar Vlissingen gevoerd. D'Avila zocht bescherming onder de hoog oprijzende muren van **Zeeburg**, totdat zich een paar dagen later de gelegenheid voordeed om te ontsnappen. Ook nu nog moesten zij zich vechtende een weg naar de Schelde banen, maar het merendeel van hun schepen wist Antwerpen toch te bereiken. De kleine strijd om, schansen en dijken rond de stad en de grote strijd tegen de honger daarbinnen ging verder.

De 21^e Juni sneuvelde Anthonie van Bourgondië, Zeelands gouverneur, op een dijk tussen Arnemuiden en Middelburg. Negen dagen later probeerden de Geuzen enkele vendels uit de hoofdstad naar de Arne te lokken en tijdens hun afwezigheid de vesting te overrompelen met benden, die buiten de Noord-dampoort in hinderlaag lagen. De verrassers maken te veel lawaai en worden nu zelf verrast; zo snel ze kunnen vluchten ze naar Veere. Enkelen worden gepakt. Als ze grondig zijn uitgehoord, worden ze, naar gelang hun maatschappelijke stand en hun aandeel in het complot, gevierendeeld, onthoofd of gehangen.

Daarna volgen weer weken van stilte. Als de Middelburgers met hun holle wangen en brandende ogen op de wallen staan, kunnen ze de lijken van vijf verraders aan de galg zien bengelen. Maar de dood schrikt hen niet ~~meer~~ af; vele snakken naar het uur waarop zij uit hun lijden verlost zullen zijn. Er wordt al haverbrood gebakken, de minder bedeeden beginnen aan lijnkoeken en huden. Soms komen er een paar scheepjes uit Goes met graan, maar eerst nemen de soldaten hun portie die niet krap berekend wordt. Het restje is voor negen duizend burgers.

De 30^e Juli trokken Geuzen uit Veere en Vlissingen naar Arnemuiden. Ze deden alsof dit plaatsje hun doelwit was. De bezetting van Rammekens liet zich gemakkelijk naar buiten lokken. Slechts zeventig manschappen bleven in het fort achter. Wat voor de Noorrdampoort van Middelburg mislukt was, slaagde hier boven verwachting. De luitenant, die als plaatsvervangend commandant van Zeeburg (fort Rammekens) optrad, voelde er weinig voor met een handvol soldaten de strijd tegen de stoutmoedige Geuzen-benden aan te binden. Zodra hij met stormladders zag manoeuvreren, was hij bereid de vesting te ruimen.

De 5e Augustus trokken de Spanjaarden met behoud van wapens en goederen naar Middelburg af. Een Geuzenvendel plantte de oranjeblanje-bleu vlag op de muren van **Rammekens**.

Van dit ogenblik af was het lot van de Zeeuwse hoofdstad bezegeld. Zo zagen het de Middelburgers, die de weglopers niet bijster vriendelijk ontvingen:

*Naer Middelborch quam daer soo menich soldaet,
gheen gratie en mochten sy daer genieten,
haer wapenen sy te Middelborch lieten,
deur d breken haers eets, een ontrouwich feyt.
Sy schreyden als kinders, twas om verdrieten,
doende haer onschult van der bouwicheyt (stoutheid),
die van sulcken sterckte rouwich scheyt,
by foute haers Luytenants versteent hert,
twas redene dat gratie haer verleent wert.*

(Legende van der Geusen troubele)

Alva schreef aan Philips II rondweg, dat de luitenant het kasteel voor 2000 kronen aan de Geuzen verkocht had, maar dat hij als loon van hen alleen de strop kreeg. In het hoofdkwartier van den Prins heerste een begrijpelijke vreugde over de val van Rammekens. Eindelijk eens goed nieuws!

Men kon het gebruiken: sinds de Bartholomeüsnacht, van 23 op 24 Augustus 1572, had Oranje weinig anders dan tegenslagen ondervonden. De opstand in Gelderland, Overijssel en Friesland was sedert de strafexpeditie van Don Fadrique uitgedoofd, Zutphen -en Naarden hadden zwaar moeten boeten voor hun verzet. En hoe triest was het met Haarlem afgelopen. Drie weken voor Zeeburg viel waren de Spanjaarden er, na een beleg van zeven maanden, triomferend binnen getrokken. Van dit ogenblik af was het gebied van de opstand door een Spaanse wig gespleten: het Noorderkwartier, met Alkmaar en de Zuiderzeesteden als verzetscentra, was gescheiden van het Zuiderkwartier en de eilanden, waar Leiden, Delft, Gouda, Dordrecht en Brielle, Zierikzee en Vlissingen de steunpunten vormden in de strijd tegen Spanje.

Amsterdam en Haarlem, Middelburg, Goes en Tholen waren de pijnlijke doorns in het vlees der beide leeuwen : de klimmende Hollandse en de zwemmende Zeeuwse.

De val van Rammekens beloofde een spoedige bevrijding van heel Walcheren en daarmee op de duur van heel Zeeland. Het betekende op slag verscherpte controle op de handelsweg naar Antwerpen.

Terwijl in het hoofdkwartier van den Prins nu plannen werden beraamd om Middelburg spoedig in handen te krijgen, deed Alva van zijn kant alles, om de stad voor zijn meester te redden. Van Amsterdam uit, waar hij in Augustus 1573 vertoefde, zond hij zijn instructies aan Beauvoir, die in Antwerpen was. De dag, waarop Zeeburg in andere handen overging, was Beauvoir met een machtige ontzetzvloot naar Walcheren vertrokken. 2400 soldaten voorzien van levensbehoeften voor twee maanden, moesten ergens op het eiland ontscheept worden en dan maar zien, zich door de Geuzenstellingen heen te slaan. Onderweg hoorde men van de veranderingen, die op Walcheren plaats gegrepen hadden. Beauvoir zeilde daarom langs de Vlaamse kust Vlissingen voorbij. Een poging om het leger bij Zoutelande ongemerkt aan land te zetten, mislukte. Om Walcheren heen bereikte de vloot Vrouwenpolder. Hier werden de soldaten aan het strand gezet. Met Mondragon aan het hoofd begon de mars naar Middelburg. Een militaire wandeling werd het niet: de 14e Augustus waren de troepen ontscheept, pas de 19e hadden zij zich al vechtende een weg gebaad naar de stad. Vijf dagen voor een afstand van twee en een half uur gaans!

De nieuwe bevelhebber van Middelburg, Don Cristobal de Mondragon, behoorde tot de beste officieren uit de Spaanse scharen, waarin trouwens vele bekwame en nobele mannen streden. Voor een deel waren deze officieren zonen van de Spaanse adel; anderen waren soldaat van fortuin, zoals Julián Romero, voorbeeld van moed en doortastendheid, en Francisco Verdugo, die het van gemeen soldaat tot hoge ereambten bracht. Velen leefden en streefden voor het drievoudige ideaal: Dios, Patria y Rey: *God, Vaderland en Koning*. Zij zagen in Oranje en zijn trouwe helpers weergaloze opruiers en geloofsverzakkers, in de massa van hun volgelingen slechts misleide, lichtgelovige lieden, die men, als de omstandigheden het toe-lieten, niet te hard, moest vallen om hun domme dwalingen.

In deze geest schrijft bijvoorbeeld Alonzo Vázquez in zijn *Guerras de Flandes y Francia*. Hij is een vroom en dapper officier, vaardig met de degen en vaardig met de pen. Zijn algemene beschrijving der Nederlanden getuigt van grote opmerkingsgave,

brede blik, royaal oordeel. Hoe pover steken bij figuren van zijn formaat onze rauwe vrijbuiters Lumey en Entens af!

Ook Don Cristobal de Mondragon behoort tot de kranige, ridderlijke soldaten des konings; een bijna homerische figuur om de roemrijke daden, die hij lange jaren achtereen verricht. Zijn regiment bestond uit veteranen, de Vivanderos (dat is: de Zoetelaars) genoemd, omdat zij ook onder de moeilijkste omstandigheden de kunst van foerageren zo goed verstonden. Deze kunst kwam hun in Middelburg misschien van pas, want na Mondragons intocht maakten de Geuzen spoedig zelfs de geringste aanvoer van voedsel onmogelijk.

In de eerste helft van September moest de stadsoverheid nieuwe, strenge voorschriften geven op de handel in levensmiddelen. Zij regelde nu niet alleen de prijzen, maar begon zelf met de inkoop van gerst en haver, om een eerlijke verdeling te waarborgen van het weinige, dat er nog aan eetbare waren was. In Oktober werd een oliemolen, die de stad had aangekocht, binnen de wallen gehaald. Spoedig daarop begon men met het bakken van lijnzaadbrood.

Nog verder in het jaar zien wij de leden van wet en raad van pand tot pand huiszoeking doen. Op tarwevoorraden, die voor langer dan drie weken toereikend zijn, wordt beslag gelegd. Het meel verhuist naar de bakkers „om te backen ende onder de gemeente te venten ten pryse, gelijk by ordonnantie gepubliceert is.”

Er heerst in de stad een onbeschrijfelijke ellende. Kinderen lopen door de straten, schreeuwende „Honger, honger”; enkele burgers zijn de poort uitgelopen en hebben in het open veld de dood gevonden. In December gaat er geen dag voorbij, of er sterven vier tot zes mensen van uitputting.

De stemming onder de burgers is slecht. Zij willen, dat Mondragon de stad overgeeft. Ze zouden wel willen stormlopen tegen de deur van het huis op de Dam, waar de bevelhebber woont, maar ja, wie zal de eerste zijn: „Elck vreest te seer voor 't hangen”. Zo tekent de rederijker Joost Claerbout in zijn Droef-Bly-eyndig Vertoog de gedachtengang der benarden.

Gestreden werd er weinig. Sedert half September stonden 6000 man van de rebellen op Walcheren, maar ze waagden geen stormloop. De acties droegen het karakter van patrouilletochten. De Geuzen wierpen schansen op langs de zuidelijke havendijk van Middelburg, één keer ook aan de noordelijke dijk, onder Arnemuiden. Achter een gordijn van dikke mist kwamen de Spanjaarden en Duitsers van Mondragon om hen te verjagen. Toen dit gelukte, werd de burgerij opgeroepen om te spitten: de Geuzenschansen moesten geslecht worden.

Nog één keer werd een grootscheepse actie ondernomen om Middelburg van leeftocht te voorzien. Medio November vertrok Beauvoir weer met een provianderingsvloot uit Antwerpen.

Gevoelde de bemanning van deze meer dan tachtig uitvarende schepen zich gesterkt door de bisschoppelijke zegen van den Antwerpsen prelaat of beschouwde zij het veeleer als een slecht voorteken, dat bij het lossen der saluutschoten enkele burgers op de kade getroffen werden? Zo veel is zeker, dat de reis onvoorspoedig begon en even onvoorspoedig verliep. Terwijl de grote schepen bij Lillo voor anker bleven liggen om de Geuzen in de waan te brengen, dat de aanval op de Westerschelde zou plaats vinden, voeren zesendertig kleinere met de proviandschepen de Oosterschelde af. Het getuigde van een luchthartig optimisme, te menen dat de rebellen de doorvaart niet beletten zouden. Het waternet der Zeeuwse stromen was als een wijdgespannen web, waarin Boisots vloot als een venijnige spin op de loer lag. In de omgeving van

Reimerswaal werden de koningsschepen dan ook onverwachts aangevallen en wel zo krachtig, dat ze in allerijl dekking zochten onder de Brabantse wal. Wat moesten nu de zeshonderd Walen beginnen, die kort te voren door Beauvoir in Reimerswaal aan land waren gezet? Zij hadden tot taak dit vervallen stadje met de smalle strook grond, die er ten zuiden van liep, te verdedigen. Kon het niet anders, dan moesten zij de plaats maar in brand steken, opdat „zulk een ellendig gat geen oorzaak van grooter verderf voor 't gansche land werd".

De strijd lust van deze Walen bekoelde, toen zij Beauvoirs vloot met volle zeilen in aftocht zagen en zes van hun schepen in de grond' werden geboord. Door het verdronken land van Zuid-Beveland naar het zuiden en door de brede Oosterschelde naar alle andere kanten afgesneden, zaten zij daar in een trieste uithoek, op een stukje grond dat uit alle richtingen door de vuurmonden der Geuzenschepen bestreken kon worden. Het was meer dan zij hadden mogen verwachten, dat zij krachtens capitulatieverdrag in Geuzensloepen naar de Thoolse wal werden overgezet.

De verovering van Rammekens en de bezetting van Reimerswaal waren symptomen van een langzame wijziging der machtsverhoudingen in het gebied der beide Scheldemonden. De verovering van Geertruidenberg - eind Augustus -, het ontzet van Alkmaar op 8 Oktober en de Spaanse nederlaag op de Zuiderzee drie dagen later, waren evenzovele tekenen, die er op wezen, dat ook in het overige gebied van de opstand de toekomst met meer vertrouwen mocht worden tegemoet gezien. De tijd van Don Fradrique's bloedige triomfen was voorbij. De vrijheidsscharen hadden de crisis doorstaan.

Juist in deze dagen willigde de koning Alva's herhaalde verzoek om een spoedige aflossing in. Philips II meende, dat de tijd gekomen was om de opstandige gewesten met toegeeflijkheid te winnen. In de sombere dagen na de val van Haarlem hadden de Calvinisten een „smeekbede" tot hun vorst gericht waarin zij slechts verlangden dat „onse consciëntiën voor God den Heere mogen bevrijd blijven". Toen was het inderdaad het goede ogenblik geweest om het met zachtheid te proberen. Eind December 1573 was de militaire positie der rebellen wel zó versterkt, dat zij er niet aan dachten voor de vrijheid van godsdienst alleen - hoe belangrijk ook - hun verzet te staken.

In November kwam **Don Louis de Requesens**, groot-commandeur van de orde van St. Jago, in Brussel aan. Een maand later vertrok Alva.

De nieuwe landvoogd had tijdens zijn gouverneurschap te Napels enig staatkundig talent getoond; of hij ook was opgewassen tegen de moeilijkheden, die hem hier wachtten, viel niet te zeggen. Zeker is, dat Philips weinig deed om zijn plaatsvervanger in de Nederlanden opweg te helpen: een behoorlijk hervormingsplan kreeg hij niet mee; voorstellen, die de landvoogd weldra ter goedkeuring naar Madrid zond, werden door allerlei bezwaren en beperkingen te niet gedaan. Er gebeurde eigenlijk niet veel. Ja, de Staten-Generaal werden bijeengeroepen, maar dit lichaam toonde zich nu zeer recalcitrant, zodat vruchtdragende samenwerking uitbleef. Een algemeen pardon werd uitgevaardigd, maar met zoveel uitzonderingen, dat het een wassen neus werd.

Requesens, de nieuwe landvoogd streefde hetzelfde doel na, dat Alva had trachten te bereiken, namelijk al de zeventien Nederlanden weer onder het absolute gezag van Filips te brengen. Algemeen was echter het verlangen naar vrede ontstaan. Zelfs Viglius en Aerschot, volkomen Spaans gezinden en mannen als de wrede Noircarnes,

drongen aan op verzoening, ja zelfs op vergiffenis. Schijnbaar wilde Requesens hun plannen steunen. In een brief aan Filips gebruikte hij het woord: *begoochelen*. Dat zou hij de Nederlanders! Hij redeneerde: vóór Alva met zijn tiende, twintigste en honderdste penning dreigde, was het volk der Nederlanden niet bereid geweest in opstand te komen. Ze lieten Oranje tot tweemaal toe alleen staan. Pas nu moest iedere Spanjaard zich verbazen over de moed en de opofferingsgezindheid van het volk, waar het de strijd voor hun vrijheid betrof. Daarom nam Requesens de schijn van vergevingsgezindheid aan en gaf hij voor tot onderhandeling bereid te zijn.

Oranje vreesde deze politiek nog meer dan het militair overwicht van de Spanjaarden te land. Gelukkig voor hem zag Requesens in, dat hij, om met vrucht te onderhandelen, eerst wel eens een klinkend wapenfeit moest stellen. En dat zou dan zijn het ontzetten van Middelburg. Openlijke strijd bracht minder wrevel dan wrede vervolging. En in Middelburg was de Mondragon in grote verlegenheid geraakt. De Geuzen sloten de stad nauw in, weerstonden iedere uitval van de Spanjaarden. Een bijzonder doel voor de berooide Spaanse schatkist was ook het feit, dat er zich in de stad een aanmerkelijke schat aan geld en koopwaar bevond. Eten was er niet meer.

Eerst Middelburg ontzetten, eerst een tegenwicht vormen ten aanzien van de successen der Geuzen in Alkmaar en op de Zuiderzee. Dan stond Requesens als onderhandelaar sterker. Hij begaf zich naar Bergen op Zoom, het machtigste Spaanse bolwerk, nabij de opstandige gewesten.

Met zijn militaire adviseurs ontwierp hij een geniaal plan. Van twee zijden zou men Walcheren aanvallen. Twee hoogst bekwame aanvoerders zouden de strijd leiden. Juliaan Romero zou zich in Bergen op Zoom inschepen op een vloot van vijfenzeventig schepen, varende onder bevel van admiraal De Glimes. Ook vanuit Antwerpen zou een vloot naar Walcheren koersen onder bevel van Sancho d' Avila. De schepen waren ruim voorzien van voedsel, dus men zou, na de Geuzen te hebben verjaagd, de uitgehongerde stad rijkelijk van spijs en drank kunnen voorzien. Er was slechts één bezwaar: de strijd zou eerst te water moeten worden gestreden. En het water was nu eenmaal "der Geuzen element".

De brieven, die uit deze stad het Spaanse kamp bereikten, spraken alleen nog van honger, wanhoop, ziekte en dood. Het stadsbestuur gewaagde de 15e December van „duyterste benautheyt, dair dese stadt jegenwoordich in is by faulte van eetelicke spyse”. Mondragon berichtte diezelfde dag den nieuwen landvoogd, hoe welkom de kleine verkwikking was, die uit Goes de stad was binnengebracht. "Vierhonderd dertig zakken graan, in twee heuden uit Goes aangevoerd en op Sint Nicolaasdag veilig in Arnemuiden aangekomen."

Met dat al rekende hij op nog maar tien of twaalf dagen brood voor de bezetting en hoe het daarna gaan moest wist hij niet. De Waalse soldaten waren weinig te vertrouwen....

Een Spaans kapitein, die bij dezelfde gelegenheid een brief verzond, schreef dat hij liever hopman was over een vendel Duitsers dan over de onbeschaamde Walen, die hem meer last bezorgden dan de vijand.

Toch waren het niet de soldaten, maar de uitgeteerde burgers, die een oproer ontketenden en overgave van de stad eisten. Met de uiterste inspanning werd deze rebellie onderdrukt. Sindsdien viel er niets meer te hopen. Als Mondragon werkelijk stand wilde houden tot de soldaten aan hun laatste brood toe waren, zou de burgerij in haar geheel zijn omgekomen.

In de donkere dagen tussen Kerstmis en Nieuwjaar schrijven Wet en Raad aan hun Brabantse vrienden :

„Nyemant van de gemeynte, tzy rijck ofte arm, langher raad en weet om tleven tonderhouden.”

Nooit zette voor de Middelburgers een jaar somberder in dan het jaar 1574. Hoe heel anders was de stemming in Vlissingen, één uur gaans van de benarde hoofdstad gelegen. Vlissingen vierde een opgewekt oud en nieuw. Hier was de Prins van Oranje de 30e December aangekomen, toegejuicht en ontvangen als een landsheer. Vader Willem had de 17e een bezoek aan Zierikzee gebracht. Van hier had zijn schip, met karmozijn damast getooid, hem naar Boisots vloot op de Oosterschelde vervoerd. In een kernachtige bespraak had de Prins de Geuzen-kapiteins tot het uiterste kunnen aangevuurd. Het volk had gezworen hem bij te staan „tot de laatste druppel bloed” en desnoods een jaar lang zonder betaling te vechten, ja, zo nodig eigen bezit te verpanden wanneer de schatkist uitgeput mocht zijn. Al was dit laatste voor sommige een gemakkelijke belofte, wijl zij niets ter wereld bezaten, de betuigingen van trouw waren oprecht.

Hoe moet zich overigens Oranje gevoeld hebben temidden van deze Geuzen: hij,

*„Edel en Hoochgeboren,
Van Keyserlicken stam,
Een Vorst des Rijcks vercoren...”*

en deze baardige kerels, de een met een stomp, waar voorheen de arm gezeten had, de ander klossend op een step. Hoofd zegt: „De huid was te zaam genaaid mit lidteekenen der uitgestane strijden.”

Na de vlootshouw was Oranje naar Walcheren gekomen om hier de komende dingen af te wachten. De Prins zou zelf vanuit Vlissingen, de verdediging van Walcheren leiden. Hij sommeerde admiraal Boisot met zijn Geuzenschepen de Oosterschelde op te varen in de richting van Bergen op Zoom om de vijand te vernietigen. D' Avila kwam met zijn vloot voor Vlissingen, maar wachtte daar de komst van Romero af, die van de andere zijde Walcheren zou bezetten. Hij bleef met zijn schepen buiten het bereik van de Vlissingse kanonnen. Boisot stevende de Oosterschelde op tot in de nabijheid van Bergen op Zoom, waar De Glimes en Romero met hun vloot in de haven het sein tot vertrek afwachtten.

Twee maal honderdduizend dukaten werden door Requesens besteed om in Antwerpen de vloot uit te rusten, die aan de Geuzenheerschappij op de Zeeuwse stromen een eind moest maken en Middelburg ontzetten. Aan twee belangrijke voorwaarden tot het slagen van deze grootste onderneming was niet voldaan : het ontbrak aan een bekwame vlootvoogd en er was een tekort aan degelijke zeelui. In plaats van Beauvoir, die zovele operaties op de Schelde geleid had, waren „admiraal” **Henri de Glimes** en Julian Romero met het bevel belast. De laatste, de feitelijke vlootvoogd, was een voortreffelijk soldaat, maar ... een landrot.

Wat de matrozen aangaat, met de meeste moeite had men ze bijeen gebracht, wij mogen aannemen vooral door pressen en ronselen.

Het gehalte der landingstroepen was beter. Aan boord van de honderd schepen, die de haven van Antwerpen op 20 of 23 Januari 1574 verlieten, bevonden zich twee regimenten Walen, twaalf vendels van een Siciliaans regiment, Vlamingen, Spanjaarden en Duitsers; voor een deel keurtroepen, blakend van strijdlust.

Een eskader onder **Sancho d'Avila** zeilde rechtstreeks naar Vlissingen en bracht de hele stad in rep en roer, aangezien het daar gestationeerde smaldeel der Geuzen niet sterk genoeg was om een goed geleide aanval met zoveel schepen het hoofd te bieden. Gelukkig bleef die aanval uit. D'Avila liet voor Breskens de ankers vallen en nam een afwachtende houding aan. Bij de nadering van het Spaanse eskader had Oranje ogenblikkelijk een snelzeiler om hulp naar de Oosterschelde gezonden.

Hier had zich intussen een slag van grote omvang ontwikkeld zodat Boisot niet dadelijk aan het verzoek van de Prins kon voldoen.

Het deel van de Spaanse vloot, waarover **Romero** bevel voerde, was bestemd voor het feitelijke ontzet van Middelburg. Alle landingstroepen en de hele bevoorrading waren op dit eskader geconcentreerd. Het bestond uit minder kapitale schepen dan het smaldeel van d'Avila; volgens Bernardino de Mendoza waren sommige vlieboten der Geuzen zelfs groter en zwaarder bewapend dan de Spaanse bodems. Met het merendeel was dit echter zeker niet het geval. De Geuzen voerden in deze slag op de Oosterschelde dezelfde tactiek als bij vroegere ontmoetingen met den vijand, namelijk die van het enteren. Wie met hoge schepen en veel geschut tegen kleinere schepen in het strijdperk kwam, was op enteren niet gesteld. Hij verwachtte het meest van een vuurgevecht op enige afstand. Maar wie lichte, beweeglijke vaartuigen bezat, zocht zijn kracht in manoeuvreren en verraderlijke salvo's, steeds dichterbij komend, tot hij zijn tegenstander aan boord kon komen. Met rapier, bijl en musket, bovenal met stoutmoedigheid en wreedheid kon de strijd dan beslecht worden. Van krijgskundige samenwerking der ganse vloot was bij dergelijke zeeslagen nog geen sprake. Zodra de enterhaken in de verschansing van den tegenstander klauwden, was er geen gelegenheid meer om kameraden op een ander deel van het gevechtsterrein te hulp te komen, alvorens men met de vijand had afgerekend.

Op twintig januari 1574 koerst een keurig galeischip met de oranjewimpel in top uit het Noordwesten naar het admiraalschip van Boisot. De Spanjaarden vuren hun kanonnen af, zodra het fraai versierde scheepje in hun schootsveld komt. Handig ontwijkt de stuurman ieder schot en ongedeedd komt het galei naast Boisots admiraalschip en Boisot begroet de Prins, die in eigen persoon de stand van zaken komt verkennen. Hij laat de bevelhebbers van al de Geuzenschepen bij zich aan boord komen en houdt een krachtige toespraak. Zij mogen zich de stad Middelburg niet uit de hand laten wringen. De stad staat, volgens vertrouwde berichten, die de Prins ontvangen heeft, op het punt zich over te geven. Het is de taak van 's Prinsen vloot om te verhinderen, dat de Spaanse schepen Walcheren bereiken. De Prins wordt geestdriftig toegejuicht en ieder bevelhebber zweert, dat zij "Prins en Patria" (Prins en het Vaderland) tot hun laatste druppel bloed zullen beschermen.

De Spaanse vloot in de haven van Bergen op Zoom wacht nog circa een week, doch dan, op de 29ste januari 1574, vaart ze in drie smaldelen gesplitst de Oosterschelde op. Aan de Thoolse wal, bij Schakerlo, staat de Groot Kommandeur het vertrek van zijn vloot gade te slaan, vol hoop, dat zij door de linie van Boisot heen zal kunnen dringen. Boisot had voor Reimerswaal zijn schepen in slagorde geplaatst. Het werd een verbitterd gevecht. Bij de eerste aanval waren de Spanjaarden in het voordeel. Zij hadden beter geschut en hun eerste salvo, goed gericht, doodde verschillende bevelhebbers en matrozen. Admiraal Boisot verloor zelfs een oog. Het was bar koud en uit de lage, grijze lucht regende het onophoudelijk. Requesens kon vanaf de Thoolse kust het gevecht volgen. Zijn hoop op succes vervloog snel na het eerste treffen. Hij wist, dat zijn bevelhebbers voornamelijk steunden op de doeltreffendheid

van hun geschut. Bij de besprekingen vooraf hadden zijn bevelhebbers er nadrukkelijk op gewezen, dat men er voor moest zorgen, dat geen Spaans schip door de Geuzen geënterd werd. Want als de Geuzen met hun 'kortjan' in de vuist en de strijdbijl aan hun gordel op het dek van een geënterd schip konden springen, dan was het verloren. Dit zeegevecht speelde zich af tussen Wemeldinge en Sint Maartensdijk. Boisot zelf gaf het goede voorbeeld: hij wierp zich te midden van de Spanjaarden en bestookte hen geducht met zijn kartouwen en halve slangen. Spoedig was aan alle kanten het gevecht van schip tegen schip losgebrand. Admiraal De Glimes werd vier keer geënterd, maar niemand zette bij hem voet aan boord. Het werd geen ordelijk vuurgevecht, maar een verwoede strijd van man tegen man. De Geuzen gaven geen pardon. Gevangenen werden niet gemaakt.

Niet minder dapper weerde zich Julian Romero, die door vlieboten en kromstevens omsingeld en na vinnige strijd op een ondiepte gedreven werd. Toen sprong de bevelhebber met vele van zijn mannen over boord. Wadend door modder en slijk kwam hij op de Thoolse oever aan. Romero ondervond, dat de Geuzen ook schieten konden, want zijn schip werd in de grond geboord. Gelukkig voor hem kon hij zwemmend de Thoolse wal bereiken. Requesens, in de regen, zag dat het zijn bevelhebbers niet gelukte zich de Geuzen van het lijf te houden. Hij kwam in de nabijheid van Requesens uit het Scheldewater. "Ik heb u gezegd, dat ik geen zeeman ben, we redden het met geen honderd vloten om de Geuzen te verslaan", moeten zijn eerste woorden van verontschuldiging zijn geweest; (volgens Motley, die een boeiende en levendige beschrijving wel eens boven de strikte waarheid stelt).

Samen begaven de Groot-Kommandeur en Romero zich weer naar Bergen op Zoom, waar ze de rest van hun gehavende vloot in druilende regen de haven zagen binnen varen. Vijftien schepen hadden de Geuzen buitgemaakt en twaalfhonderd Spanjaarden hadden voor Reimerswaal het leven verloren. Als Sancho d' Avila van de nederlaag van De Glimes en Romero hoort, geeft hij bevel om maar met de meeste spoed weer naar Antwerpen terug te varen.

Tijdens het gevecht sneuvelde De Glimes. Boisot verspeelde bij de eerste doldrieste aanval een oog. De matroos **Jasper Leynse** van Soutelande haalde de Spaanse vlag van de bovenste steng van het admiraalschip. Fortuinlijker **dan Jan Haring**, bracht hij er het leven af en legde het dun-doek in handen van zijn kapitein.

De overwinning was volkomen. In verwarring trok de Spaanse achterhoede op Bergen terug. Tien bodems werden naar de haven van Veere en Vlissingen meegevoerd. Er zat voor d'Avila nu niet anders op dan de ankerplaats voor Breskens te verlaten en naar Antwerpen terug te keren.

Wat de Hollanders in Oktober 1573 op de Zuiderzee gepresteerd hadden, leverden de Zeeuwen eind Januari daaropvolgend op de Schelde. Spanje's maritieme macht was voorlopig geknakt.

Het succes van Middelburgs ontzet maakte Admiraal Boisot moedig. Hij was de Schelde opgezeild om de vloot van d' Avila, die immers van voor Vlissingen naar Antwerpen was gevlucht, te vernielen. Bij het fort Lilo kwam het tot een treffen en werd de vloot totaal verslagen. De Spaanse bevelhebber - een Nederlands edelman, hij heette Haamstede - werd gevangen genomen. De half dronken soldaten in Antwerpen snelden naar de wallen om de gehate Geuzen een lesje te geven. Maar wat konden ze? Bovendien brandden Boisots kanonnen er lustig op los. Onverhinderd kon hij na dit stoute stukje ongedeerd naar Zeeland terugvaren. Requesens had weer eens een lesje gehad: te water, geen zweem van kans.

Voor de Spanjaarden in Middelburg bestond geen uitkomst meer. Van de hoge Abdijtoeren had men de krijgsverrichtingen in de verte gade geslagen. Het dof gerommel van ver verwijderde ontploffingen drong door tot de huizen, waar uitgeteerde burgers op de hongerdood lagen te wachten. Maar de uitslag van de strijd werd niet bekend.

Nog wachtte Mondragon of soms de schepen uit Antwerpen opdaagden. Februari kwam; nóg geen bericht uit Arnemuiden, dat Romero in aantocht was! Toen werd een hopman als boodschapper afgezonden om een laatste brief aan de landvoogd te gaan brengen. Mondragon wenste te weten, of hij zich houden moest aan de eens gegeven instructie volgens welke de stad ingeval van capitulatie aan het vuur moest worden prijsgegeven. Overgave was nu immers onvermijdelijk. Dagelijks stierven meer dan twintig soldaten door zwakte en uitputting. Het garnizoen weigerde de lijnkoeken te eten, waarmee de burgers zich in het leven probeerden te houden, overtuigd dat deze kost geen voeding was. De voorraad lijnzaadbrood reikte trouwens voor niet langer meer dan tien of twaalf dagen. Elke avond zou van tien tot elf op de Lange Jan een licht ontstoken worden, ten teken dat Middelburg nog niet in geuzenhanden was.

De bode had geen geluk: hij werd bij zijn overtocht naar Zuid-Beveland door de vijand ontdekt en gevangen genomen, zijn in haast weggeworpen lastbrief uit het water opgevist. De Prins liet de hopman op de Schelde voeren, zodat hij met eigen ogen kon waarnemen, dat op „succours” niet meer te rekenen viel. Daarna wisselde hij hem te Arne muiden tegen twee geuzen-kapiteins uit.

De boodschap, die Mondragon ontving, was kort en duidelijk: *Oranje eiste onvoorwaardelijke overgave binnen vier dagen.* Hierop antwoordde de commandant van Middelburg, dat hij graag nog een bode naar Requesens wilde sturen om te vernemen, *welke voorwaarden deze aan een capitulatie verbond.*

Men mag aannemen, dat de nobele krijgsman daarmee bovenal het belang der burgerij op het oog had en van de lastgeving tot verwoesting der stad ontslagen wilde worden. Intussen: de Prins weigerde en nu dreigde Mondragon Middelburg werkelijk in brand te steken en zich met zijn gedunde troepen al vechtend een weg te banen naar Zuid-Beveland. Mondragon: "Nooit; liever steek ik de stad op twintig plaatsen in brand en kom also met de ganse burgerij en mijn soldaten in de vlammen om". De Prins kende hem en vreesde voor het volvoeren van zijn plan. Daarom bood hij hem een eervolle aftocht aan. Achttien februari 1574 werden de voorwaarden tot de overgave ondertekend. Zij werd gevoerd op Rammekens. Men kwam men als volgt overeen:

- het garnizoen kreeg vrijheid om Middelburg met geweer en pak en zak, maar met gedoofde lonten, zonder munitie, schepen en koopmansgoederen te verlaten.
- De geestelijken en wie van de burgers met hen wilden gaan, behielden billijk recht op achtergelaten goederen en zouden naar Vlaanderen worden overgezet.
- Don Cristobal de Mondragon verplichtte zich, binnen twee maanden in het kamp van de Prins terug te keren, indien hij er niet in slagen mocht Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde - die in het najaar van 1573 bij Maaslandsluis gevangen was genomen -, kapitein Jacob Simonsz. de Rijk en enige anderen voor hem in vrijheid te stellen.

Mondragon ondertekende de voorwaarden en de Geuzen zetten hem met de rest van zijn garnizoen bij Ter Neuzen op de Vlaamse kust.

Twee leden, van de Middelburgse magistraat, die, vergezeld van den oud-secretaris, door de burgerij naar Oranje werden afgevaardigd, keerden terug met een verklaring van Zijn Excellentie, waaruit duidelijk bleek, dat deze *met de burgers* niet wenste te onderhandelen en alleen uit zijn eigen Vorstelijke Genade wilde verlenen, wat hem goed dacht. Wet en raad en andere notabelen zagen hierin een gunstig teken, dat de Prins de privileges en vrijheden van Middelburg onaangetast zou laten. Ja, enkelen spraken de verwachting uit, dat de stad met nieuwe voorrechten begunstigd zou worden. Maar het optimisme van deze heren was toen wel zeer misplaatst en vond ook allerminst rechtvaardiging in bovenvermelde verklaring van den Prins. Integendeel, aan Vlissingen, Veere en Arnemuiden werden in het betreffende stuk dezelfde vrijheden toegezegd als Middelburg sinds lang had genoten:

„De goede borgers, jegenwoirdich ende toecommende, zullen voirtsmeer mogen heure coopmanschepen driven, mede van der stede rechten ende privilegiën ghenieten ende ghebruicken binnen de limiten van heure jurisdictiën als te voeren, reserverende aen ons om die van der Vere, Vlissingen ende Arnemude zulcx mede te voersien, als wy naer verdienste, nutz ende meesten oirboir van dezelve steden ende plaetse, mitsgaders van den ghemeenen lande zullen bevinden te behoeren”.

Aanvankelijk eiste de Prins, dat Middelburg drie ton schade-vergoeding zou betalen voor de kosten, die hij tijdens het beleg gemaakt had. Uit medelijden met de zo verarmde burgerij werd dit bedrag tot 100.000 gulden teruggebracht.

Na het vertrek van Mondragon, de 21^e Februari, kwam de bezetting, bestaande uit driehonderd Vlissingse, Veerse en Zierikzeese burgers in de stad. Trots en triomf spraken uit de ogen der geminachte schippers en ambachtslieden, die in het deftige Middelburg nooit in tel waren geweest en nu als bevrijders en overwinnaars binnenrukten. Ook kwamen vele scheepkens met levensmiddelen voor de gemeente, die zo eindeloos door honger gekweld was.

Alleen al gedurende de laatste zeven weken had het beleg 1566 burgers het leven gekost. En dit op een bevolking van negen- of tienduizend zielen !

Middelburg moest in 1573 en 1574 geen geringere beproevingen doorstaan dan Leiden. Het bezit van de ene vesting was van even groot gewicht als het behoud van de andere. Zuidelijk temperament en noordelijke standvastigheid botsten hier en ginds, door gelijke belangen gedreven, op elkaar. In beide gevallen werd het water in de strijd te hulp geroepen. De geschiedenis van het beleg van Leiden werd een epos, dat ieder schoolkind in Nederland kan navertellen; de historie van Middelburgs overgang bleef betrekkelijk onbekend.

Destijds maakte het bericht van de capitulatie echter grote indruk op de Nederlanders. Aan de vreugde, die de Staten bezielde, gaf het geuzenlied uiting:

*Wilt nu, ghy Nederlanden,
Te samen zijn verblijt,
Middelburch is in handen
Des Princes, nu ter tijt.*

Scherp onderzoek werd ingesteld naar de befaamde schat aan koopmansgoederen, die tijdens het beleg in de stad geweest moet zijn. Angstvallig werd er voor gewaakt, dat niemand iets wegvoerde; aangifte van in bewaring genomen zaken was verplicht gesteld; huiszoekingen volgden, maar van de vermeende rijkdommen viel geen spoor te ontdekken. De Prins zelf schreef aan zijn broer Jan, dat de gevonden schatten, in plaats van twee miljoen goud uit te maken, ternauwernood voldoende waren om de soldaten en matrozen hun achterstallige soldij te betalen!

Middelburg, ja heel Walcheren herstelde zich snel. De 27e Februari moesten de boeren zich met spaden, kramspaden en schoppen bij den dijkgraaf Gillis Pietersz. vervoegen om naar zijn aanwijzingen de gaten in de dijken tussen Rammekens en Vlissingen zo gauw mogelijk te dichten.

Een spion van Requesens constateerde de 1^e April, vijf weken na de overgang dus, dat te Middelburg „veel volk van alle naciën” vertoefde, zodat de stad op Antwerpen geleek. De levensmiddelen waren er vrij goedkoop, Franse wijn was in overvloed voorhanden. De gekuiste kerken zagen er, zonder beelden, altaren en schilderijen, kaal en koud uit. Die van het Bagijnhof was gebruikt om de opgestapelde wol te bewaren.

10 jaar later, na de val van Antwerpen, augustus 1585 kreeg de stad een nieuwe impuls: tientallen energieke, kapitaalkrachtige Zuid-Nederlanders vestigden zich in Middelburg. Onder hen was o.a. Bathasar de Moucheron, een bezitter van wereldomvattende handelshuizen. Deze dingen brachten Middelburg in bloei. Vanaf 1602 zetelde de Kamer van Zeeland der Verenigde Oost-Indische Compagnie in de stad. Zo werd Middelburg ná Amsterdam de eerste handelsstad van de Calvinistische Republiek.

(Een en ander uit: Walcheren onder vreemde heersers, door L. W. de Bree; Leiden, E.J. Brill, 1945.)

Het is van belang om te weten hoe het met Marnix van Sint Aldegonde is afgelopen.

Requesens liet Marnix noch één der anderen vrij en verhinderde Mondragon zijn woord als krijgsman te houden. Hij mocht zich niet als gevangene bij de Prins melden. Marnix bleef in zijn gevangenis op Vredenburg in Utrecht. Voortdurend in correspondentie met de Prins om deze tot onderhandeling met de vijand te bewegen. Noircarmes en vooral Champagney drongen daar bij de voortduurt op aan. Men krijgt niet de indruk, bij het lezen van hetgeen over de beide heren geschreven is, dat zij te kwader trouw handelden en Marnix' positie misbruikten, evenals zijn invloed op Oranje. Champagney is zelfs van Spaanse zijde wel beschuldigd van te grote samenwerking met de Prins. Later zal men hem zelfs verwijten, dat hij uit haat tegen d' Avila Antwerpen in handen van de Prins heeft gespeeld. Waarschijnlijk ten oprechte, maar de mogelijkheid tot deze beschuldiging is wel typerend.

Champagney gaat na de Antwerpse troebelen weer naar Utrecht. Als Champagney aan Requesens voorstelt om Marnix op diens erewoord uit de gevangenis te ontslaan, zodat hij zijn overredingskracht op Oranje zal kunnen beproeven, dan aarzelt de landvoogd. Geen wonder! Hoe licht telde hij zelf het gegeven woord van Mondragon. Maar wel zal hij enig heil verwacht hebben van Champagneys plan. Het zou de kroon op zijn werk zijn als men met Oranje tot enig vergelijk kon komen. Doch alleen wanneer er van Hollandse en Zeeuwse zijde belangrijke gijzelaars verstrekt werden, mocht Champagney Marnix voorlopig in vrijheid stellen. Er moet ook bij de onzen sterk de bereidheid zijn geweest alles te ondernemen om tot vrede te komen, want twee van onze belangrijkste personen stelden zich beschikbaar Marnix' plaats in Vredenburg in te nemen. Namelijk Johannes Junius, een groot geleerde. In 1574 was hij Prinsgezind gouverneur van Veere. En Rutger van Boetzelaer, een belangrijk Nederlands edelman, die ook de zijde van de Prins gekozen had. Wel een bewijs hoe hoog Marnix stond aangeschreven en ook welke verwachtingen men van hem

koesterde inzake het overhalen van Oranje om tot een vergelijk met de koning te komen!

Nu, 17 juli 1574 ontsluiten de gevangenisdeuren zich voor Marnix. Althans voorlopig. Sinds 4 november 1573, dus gedurende ruim acht maanden, had hij gevangen gezeten. Op erewoord ontslagen, kon hij naar Rotterdam reizen om zijn grote vriend Willem van Oranje te ontmoeten. Het is hem niet gelukt de Prins over te halen. Ja, wel tot onderhandeling, maar niet van harte en zeer beslist niet tot toegeven, tot schipperen. En daartoe waren velen, ook Marnix, bereid. Vooral toen Champagney, als vertegenwoordiger van de regering, ook aan de gesprekken deelnam, werd de toon zelfs bitter. Oranje wenste slechts te onderhandelen als de Spaanse troepen uit de Nederlanden zouden worden teruggetrokken, als de Staten-Generaal van al de zeventien gewesten in volle vrijheid konden vergaderen en als vrijheid van godsdienst zou worden gewaarborgd. Champagney werd toen boos. Hij schijnt niet erg diplomatiek te werk zijn gegaan. Zo stelde hij bijvoorbeeld, dat Oranje, als partijhoofd, toch niet kon eisen op voet van gelijkheid met de koning te kunnen onderhandelen. Zelfs erkende hij de wettigheid van de Hollandse en Zeeuwse Staten als partners niet, daar zij niet door de koning waren aangesteld. Er werd inzake vredesonderhandelingen niets bereikt. Wel inzake Marnix' vrijlating. Oranje merkte terecht op, dat onderhandelingen ook daarom weinig zin hadden, daar de koningsgezinden sinds het begin van de strijd bewezen hadden woordbrekers te zijn. Margaretha was daar al mee begonnen, over Alva hoefde niet eens gesproken en Requesens had nog maar pas geleden Mondragon verhinderd zijn woord te houden. Waarschijnlijk heeft dit laatste verwijt er toe bijgedragen Marnix voorgoed in vrijheid gesteld te krijgen. Wel moest Marnix zich weer aan het Vredenburg melden. Waarschijnlijk is dat op 24 juli geschied. Hij is toen weer ingesloten. Maar er werd nu serieus over zijn invrijheidstelling onderhandeld. Hoe het precies is gegaan, doet weinig ter zake. Mogelijk is hij tegen Bossu uitgewisseld. Maar Oranje drong zeer op zijn in vrijheid stellen aan. Wel een duidelijk bewijs, dat hij zijn vriend en raadsman in geen enkel opzicht verdacht van ongehoord overleg met de vijand. Integendeel, hij deed alles wat mogelijk was om zijn vriend en raadsman weer terug te krijgen. Vijftien oktober 1574 betrad Marnix als vrij man de Prinsstad Gouda, waar Oranje hem wachtte.

5. Citaat uit "De wonderen des Allerhoogsten" door Abraham van de Velde.

"... dat de Heere onze God niet minder onze zeehelden en ons bootsvolk met dezelfde geest van onversaagde kloekheid, te water heeft aangedaan. Alles bij te brengen is ons niet mogelijk, en tot bewijs niet noodzakelijk. Evenwel moet er tot gedachtenis iets op het toneel gebracht worden, om de grote wonderen des Heeren te kennen en in deze Zijn daden te roemen. Het schijnt bijna ongelooflijk, hetgeen Emanuel van Meteren, in zijn 4e boek op het jaar 1573, verhaalt. De Vlissingers, zegt hij, hebben zich de **14e januari 1573** verstout vóór de stad Antwerpen schepen weg te voeren; ja, enigen hebben de lieden te Antwerpen 's nachts uit bed gehaald, en gedwongen zonder spreken met hen uit de stad te gaan. Zij hebben ook het zoontje van de Admiraal Bouwen Ewoutsen uit het huis van de Schout, daar het als gevangen bewaard werd, genomen, en voerden het op heldere dag naar hun schepen. Door deze en dergelijke

dappere daden, zegt de genoemde schrijver, zijn de Vlissingers bijna door een ieder ontzien geweest. Door zulke heldendaden toonden de Zeeuwen, dat het oude spreekwoord: „dat men ze niet moest waarden naar hun geld, maar naar hun moed,” niet zonder reden door hen gebruikt is. Zie Ooms, Oorlogs-Bazuyn, pag. 14.

"Hoe kloekmoedig de Zeeuwse vloot de grote Spaanse vloot, die tot ontzet van Middelburg gereed lag, aanviel, kan men bij dezelfde schrijver op het jaar **1574** lezen. Want, ofschoon de vijand met twee machtige vloten, opgepropt met volk, aankwam, toch is de Zeeuwse Admiraal Boisot met een onoverwinnelijke dapperheid op hem aangevallen; overwon hem na een woedend en bloedig gevecht, overmeesterde de Admiraal, de Vice-Admiraal, en ontnam hem, behalve degene, die zij verbrandden, wel 9 of 10 van de allerbeste schepen. D. P. Pers spreekt hiervan als volgt: „Deze grote moed der Zeeuwen was bovenmate loffelijk; daar zij door hun dapperheid grotelijks oorzaak waren van het behoud des lands. Want het was hun zeer wel bekend, dat de vijanden niets anders zochten, dan zich door machtige vloten van de zee meester te maken. En zo de Spanjaarden dit naar hun wens uitgevoerd hadden, was het met het land gedaan geweest, en alles was verloren geweest. Maar God heeft in dit werk Zijn wonderlijke besturing willen tonen, en de Zeeuwen zulke heldenharten verleend, dat zij de dood niet vreesden, maar zich als rechte waaghalzen in duizenderlei gevaren begaven; hoewel zij door armoede gedreven dikwijls over de sobere betaling morden. Ja, deze overwinning verwekte in de harten der bondgenoten een algemene blijdschap; daar zij hierover God dankofferden, en in alle plaatsen als een teken van hun vrolijkheid vreugdevuren ontstaken. En hierdoor werden nu de Hollanders en Zeeuwen opnieuw met moed aangevuurd en als herschapen.”

... "Ook Middelburg viel ons in handen; en onder andere oorzaken, ongetwijfeld door het vurig gebed van de Prins, die, om zoveel mogelijk, op alles goede orde te stellen, van Delft naar Vlissingen gekomen was, waar hij, - volgens Pers, - in de grootste benauwdheid was; daar hij vreesde, dat de beide vijandelijke vloten zich bij elkaar voegen en met geweld ergens doorbreken zouden; en, - volgens Hooft, - de bloem van zijn krijgsvolk zich op de Schelde bevond. Nadat hij naar de gelegenheid des tijds het geoorloofde bezorgd had, zo is hij in zijn kamer gegaan, om zich in het gebed te begeven en met God te worstelen, om een goede uitkomst te genieten; in welk gebed hij van de Heere genoegzaam verhoord is, eer hij sprak. Want toen hem naar het getuigenis van Hooft in zijn 4e boek, geboodschapt werd, *dat de ontdekte Spaanse vloot voor Breskens was gaan ankeren*, ontviel hem zijn zwaarigheid, en ging hij naar het havenhoofd om zich met eigen ogen van de waarheid te overtuigen. Toen hij de misslag van de vijand bemerkte, die van het gunstige getij geen gebruik gemaakt had, daar het getij reeds begon te verlopen, dankte hij God voor Zijn genade, zonder de overhand van Boisot nauwelijks eenmaal in twijfel te trekken.

In deze bijzondere tijdsomstandigheden ziet men bekommering en moed, vernedering en dapperheid, smeken en vechten, bidden en overwinnen samengevoegd. Beide verdienen een onsterfelijke roem. Het eerste is oorzaak van het tweede; het tweede gevolg van het eerste. In het ene ziet men wat vorsten en oversten betaamt, die land en onderzaten in gevaar zien; in het andere, welke de plicht is van degenen, die ten goede van Gods volk onder hun regenten in een rechtvaardige oorlog de vijand aanvallen; en hoe beide samen een volk zegen en overwinning toebrengen. Daar men vurig bidt en moedig strijdt, geeft de uitkomst gewoonlijk stof van blijdschap van dankzegging. 2 Kron. 13 : 14, 15, 16, en 32 : 6, 7, 20, 21. Neh. 4 : 9. In 1573 werd de kloekmoedige aanval der Zeeuwen op de Spaanse vloot, uit 56 schepen bestaande, zó gezegend, dat

zij overwonnen, en de Prins, met grote blijdschap vervuld, aan die van Holland schreef, dat zij dit in alle steden en plaatsen moesten bekend maken, opdat het volk vermaand zou worden, God Almachtig ten zeerste te loven en te danken, en voorts hartelijk te bidden, dat God hun zaken tot een goed einde wilde brengen; opdat zij eens na zovele kwellingen tot een goede en vaste vrede mochten geraken. Zie Bor op hetzelfde jaar."

"Het is uit de geschiedenis bekend, hoeveel weleer aan de overwinning van Middelburg gelegen was. Onze Jerubaal (=Prins Willem) heeft daarom niet nagelaten de stad te besluiten en de belegering voort te zetten, om zijn doel te bekomen. Doch door de ongelegenheid der tijden en de geringheid van onze macht stonden de zaken zo hachelijk, dat de belegeraars niet zelden in niet minder verlegenheid waren dan de belegerden. Maar zo ergens, dan heeft onze God hier, niet eenmaal, noch op één wijze alleen, wonderlijk uitkomst gegeven. Meerdere malen, - zegt Emanuel van Meteren, - waren de belegeraars of de Staten met de Prins, zo ontbloot en naakt van middelen en geld, dat zij meer dan eens besloten hun voornemen te laten varen, en het beleg op te breken; doch telkens verkregen zij wonderdadig middelen en geld.

Toen zij eens besloten hadden, dat zij, als zij op een bepaalde dag van Holland of van elders geen onderstand ontvingen, het beleg opbreken en de wachten verlaten zouden, werd de - Middelburgse - Baljuw **Mr. Pieter de Rijke**, (een vluchteling uit Gent) - uit wiens mond Van Meteren zegt dit gehoord te hebben, - tot hen gezonden met verzoek, de belegering zolang vol te houden, tot hij van de Prins van Oranje, die zich toen in Holland bevond, en van de Staten zou teruggekomen zijn. Maar de Baljuw in Holland gekomen zijnde, zag geen kans om geld en levensmiddelen voor het volk te verkrijgen; omdat zij zich daar door het beleg van Haarlem en andere omstandigheden in grote nood bevonden. Toen de Prins echter vernam, dat die van Zeeland beloofd hadden het uit te houden tot de Baljuw terugkwam, wilde hij hem niet zo spoedig weer laten vertrekken, zeggende, dat hij vertrouwde dat de Heere op Zijn tijd wel werken zou. En wat deed de Heere? Kort daarna, zegt dezelfde schrijver: kwam er tijding, dat enige schepen met tarwe en andere waren geladen, uit de zee opgebracht waren, waarmee men in de aanstaande nood kon voorzien.

Van Reijdt vertelt dit wonderwerk des Heeren wat uitgebreider, en zegt: „Eens scheen de gehele zaak verloren te door gebrek aan middelen om het krijgsvolk in bedwang te houden, en alle verstandigen stonden in de uiterste moedeloosheid, toen juist een schip Muskaatwijn van Griekenland kwam, dat aan 's Konings onderdanen behoorde, en dat voor Londen bestemd was. Het was reeds in het Mariagat geankerd, vanwaar het met een andere wind tot voor Vlissingen gedreven werd. De meester van het schip tracteerde men, maar de wijn werd verbeurd verklaard en voor f 30.000 verkocht; het ledige schip werd teruggegeven. Kort vóór de overgave van Middelburg verkeerde men weer in de uiterste verlegenheid, en had de bemanning van de vrachtschepen in geen vier dagen levensmiddelen ontvangen, zodat zij van honger de schepen zouden verlaten hebben, was het niet dat er tijdig 6.000 broden uit Zierikzee aangevoerd waren geworden.

Ja, eindelijk, toen men acht dagen vóór de overgave geen raad meer wist om levensmiddelen te bekomen om het beleg voort te zetten, en de Prins in de uiterste verlegenheid verkeerde, werd door Gods Voorzienigheid een brief van Mondragon aan Requessens gevonden, waarin deze meldde, dat hij de stad vanwege de honger geen acht dagen langer kon verdedigen. Deze brief werd ontcijferd en gelezen zijnde, werd terstond aan de Prins gezonden, die daarover bovenmate verblijd was, want hij

bevond zich in geen minder angst en zorg dan de vijand zelf. Deze brief, die aan de burgers van Vlissingen getoond werd gaf zoveel vertrouwen, dat men f 14.000 op de buit van Middelburg bekwaam, met belofte, dat men uit die buit de schuldeisers het dubbele zou terugbetalen. Acht dagen daarna, de 22e februari 1574, gaf Mondragon de stad over, waarin men zeer veel waren en koopmansgoederen van Antwerpen vond, die voor f 500.000 verkocht werden, met welk geld de soldaten en bootslieden ten volle betaald werden. „Deze overwinning, - zegt Bor, in zijn 7e boek, op het jaar 1574, - was voor de Prins zeer voordelig, want daardoor kreeg hij niet alleen de drie schone eilanden, Walcheren, Beveland en Duiveland in handen, maar werd tevens meester van de zee.”

Dat de Prins door het gedreigd ontzet van Middelburg in de uiterste verlegenheid verkeerde is niet vreemd; want hoeveel aan de verovering van die stad gelegen was, kunnen zij, die verstand van zaken hebben, gemakkelijk begrijpen, als zij de eerste tijden en de toestand van Nederland in die tijd behoorlijk overwegen. Maar ziet, hier zweefde de Heere, als het ware, met Zijn Goddelijke Voorzienigheid over de ontwerpen van onze Staat, om ze hun wezen en hun uitwerking te geven. Niet eens, maar meermalen, niet op één manier, maar op verschillende manieren, niet op één tijd maar op verschillende tijden, toonde de Heere toen in onze benauwdheid, dat wij die stad niet door onze wijsheid, onze macht of ons zwaard overwonnen hebben, maar dat Zijn Vaderlijke voorzorg en de arm Zijner macht ons de poorten van onze vijanden heeft doen bezitten, en zo op een heerlijke en geheel wonderlijke wijze de fundamenten van onze Republiek legde; ja, Hij maakte in dit *Middelburg* onze *burgt* vast, en stelde ons in een hoog vertrek tegen de vijandelijke golven van de Spaanse Oceaan. Toen zag men degenen, die Sion liefhadden, juichen, maar de Tiran werd hierdoor eeuwige smaadheid aangedaan.

Onder alle andere verlossingen moet vooral gedacht worden aan die onverwachte, en alle menselijke gedachten te bovengaande uitkomst, welke onze wonderlijke God schonk, toen de nood op het hoogst scheen te wezen, en de kloekste helden en de behendigste staatkundigen het hart ontviel; toen zij alle wijsheid schenen verloren te hebben, en, zoals boven gezegd is, Prins Willem zelfs de raad gaf om het land te verlaten, onder water te zetten, en met vrouw en kinderen een ander land op te zoeken. Toen, zeg ik, „wanneer de kinderen gekomen waren tot aan de geboorte, en er geen kracht was om te baren,” gelijk de Godzalige Koning Hiskia eens in zijn uiterste benauwdheid sprak, toen heeft Zich de Heere opgemaakt om wat groots, wat heerlijk uit te werken; roepende licht uit de duisternis, en tonende dat Hij een God is, bij Wie uitkomsten zijn tegen de dood.

6. Herstel van de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis te Middelburg

De 24^e Februari 1574 deed Prins Willem van Oranje zijn *Blijde Intocht* in Middelburg

Men zong: (Wijze Wilhelmus)

"Wilt nu, ghy Nederlanden,

Te samen zijn verblydt,

Middelburch is in handen

Des Princen, nu ter tydt.

Den Prince van Orangien

Met zijn vorst'lyck ghemoedt,

Dryft het crijchsvolk van Spaengiën

Uit Middelburgh met spoet.

Het is te begrijpen, dat spoedig na de overgave van de stad, de Gereformeerde godsdienstoefeningen in ere werden hersteld. Ook GELEIN D' HOORNE liet niet lang op zich wachten, maar keerde direct uit Engeland terug, en preekte waarschijnlijk voor het eerst op zondag 7 Maart. Hij werd geholpen door de predikanten van Vlissingen, JACOBUS BASEBIUS en JOHANNES GEROBULUS, en door die van Veere, JOHANNES VAN MIGGRODE, totdat er een ander vast leraar in Middelburg zou beroepen zijn. Zij predikten, behalve 's zondags, nog tweemaal in de week, 's dinsdags en donderdags, en wel over de Lijdensgeschiedenis, omdat het nog vóór Pasen was, dat in dat jaar op 11 April inviel. De kerk hiertoe gebruikt was de St. Pieterskerk op de Markt, gewoonlijk Noord-monster genoemd, waar ook de vergaderingen van het consistorie in vervolg van tijd werden gehouden. Deze kerk werd ook het eerst "gereinigd," dat is, van de Roomse sieraden ontdaan, terwijl korte tijd daarna ook de St. Maartens- of Westmonster en de Abdijkerk of Oostmonster, voor de Gereformeerde godsdienstoefeningen geschikt werden gemaakt.

Daar er nog geen vaste kerkenraad gevormd was, werd door de Prins VAN ORANJE, in overleg met de hierboven genoemde leeraren van Vlissingen en Veere, die toen de classis van Walcheren uitmaakten, een tweede predikant voor Middelburg benoemd, en hun keuze viel op GASPAR VAN DER HEYDEN. De 8ste Maart, dag waarop de eerste vergadering werd gehouden van het door D' HOORNE samen geroepen provisioneel consistorie, werd aan hem reeds een beroepsbrief naar Frankenthal afgezonden. Het viel voor VAN DER HEYDEN moeilijk de gemeente van Frankenthal, die hem zeer lief geworden was, te verlaten. Dit blijkt wel uit de voorwaarden, die hij te Middelburg bij het aanvaarden van zijn ambt aldaar stelde. Maar hij kon bezwaarlijk weigeren, waar het vaderland hem riep, te minder omdat hij daardoor aan een van de bepalingen van de Emdense Synode ontrouw zou worden, die hijzelf als voorzitter had helpen vaststellen en bekrachtigen. Daarin werden de predikanten in de vreemde vermaand, een beroep naar het vaderland toch vooral niet te weigeren.

Dit artikel, het 55ste, luidt aldus: "De Kercken-Dienaren, geboren uit Nederlant, die zich in vreemden kerckendienst hebben begeven, zo zy wederom van de Nederlantsche kercken geroepen werden, sullen neersticheyt doen, datse die beroepinghe volgen, haren kercken een sekeren tyt bestemmende, in welcken sy haer met anderen kercken-dienaren versien moghen. Ende die zich noch aen niemandt

verbonden hebben, sal men vermanen, datse haar vryheit behouden, opdatse connen volgen, zo se beroepen werden." (HOOYER, Oude Kerkordeningen, bl. 72.)

Hoe het zij, hij besloot te vertrekken, maar eerst alleen, terwijl zijn vrouw de zaken in Frankenthal zou regelen en hem later naar Middelburg zou volgen, indien zijn voorwaarden door de gemeente daar werden goedgekeurd.

Zeer waarschijnlijk is het dat VAN DER HEYDEN, alvorens zich naar Zeeland te begeven, eerst naar Heidelberg vertrokken zij, om de Keurvorst verlof te vragen tot het aannemen van het beroep, die hij uit Middelburg had ontvangen. Vgl. een brief van de gemeente van Frankenthal aan ARNOLDUS CORNELI, van 1573, waar wij lezen: "Ende verder en is hij (nl. CORNELLI) oock van onsen genadigsten Heere Hertoghe FREDERIK, Paltsgraue, Churfurst etc, niet losgelaten, dan op het goet bedencken onser gemeynten, gelyck ons geschreuen is."

Wij weten dat de predikanten in de Palts zeer afhankelijk waren van de Keurvorst, die hen aanstelde, hun waarschijnlijk grotendeels het traktement deed uitbetalen en hen ook weer uit hun bediening moest ontslaan. In Heidelberg kan de keurvorst de betrekking van hofprediker bij de jonge Hertog aan VAN DER HEYDEN hebben opgedragen, of misschien bood deze zichzelf daartoe aan, daar hem tevens daardoor een geschikte gelegenheid werd aangeboden, om naar Holland te reizen. Graaf LODEWIJK was van plan om naar Holland te trekken en zich daar met Prins WILLEM te verenigen, toen hij bij Mook onverwachts in zijn verdere voortgang gestuit werd. (Vgl. VAN VLOTEN, Nederlands Opstand tegen Spanje, II, bl. 152. 1574) Na de treurige afloop van de veldtocht bij Mook, heeft VAN DER HEYDEN dan alleen zijn reis moeten voortzetten en is denkelijk in Mei of Juni te Middelburg aangekomen.

Na een paar preken te hebben gehouden, verzocht hij de 8ste Juni om een buitengewone kerkenraadsvergadering, waarin hij zijn brieven toonde en de volgende voorwaarden stelde:

1. Dat, indien Middelburg al mocht voorzien zijn, hij gaarne naar Frankenthal wilde terugkeren.
2. Gaf God opening in Antwerpen, dan keerde hij liever daarheen terug.
3. Ook wilde hij vrijheid hebben om te vertrekken, indien hij in deze landen door kerkelijke twisten of om enige andere reden niet aarden kon.
4. Ook indien de Frankenthaalsche kerk om wettige redenen hem terug eiste.

De kerkenraad, die VAN DER HEYDEN graag hebben en behouden wilde, trachtte hem te bewegen deze voorwaarden te laten varen, doch daartoe liet hij zich niet vinden.

Tevens meldde hij dat TAFFIN hem gebeden en bevolen had, niet alleen om ten bestemde tijd bij de weldra te houden Synode tegenwoordig te zijn, maar enige dagen vroeger bij hem te komen, daar hij verschillende zaken met hem wilde verhandelen. Dit werd goedgevonden, terwijl de Staten het nodige geld tot de reis verschaften. Als ouderling "tot Mr. GASPARS behulp ende beraetsaemheit" werd hem JAN D' HOORNE toegevoegd. Deze was een broer van de predikant GELEIN D' HOORNE, en met hem in ballingschap geweest. De 8ste Maart 1574 was hij tot een der leden van het provisioneel consistorie benoemd. Later, in Augustus, tot ouderling verkozen, werd hij niet aangenomen, daar zijn ambt, dat door velen gehaat was, (hij was namelijk chercher van de schepen) hem en het consistorie misschien in oneer zou brengen. (NAGTGLAS, bl. 110.)

Zo spoedig mogelijk vertrok VAN DER HEYDEN dan ook naar **Dordrecht**, waar van de 16de tot de 28ste Juni de **Synode der kerken van Holland en Zeeland** gehouden werd.

Hij werd er tot voorzitter benoemd, en zijn vriend en vroegere ambtgenoot CORNEILI tot scriba. TAFFIN was in die dagen hofprediker bij de Prins VAN ORANJE, die in November van 1573 tot de Gereformeerde religie was overgegaan, en het is dus te begrijpen, dat hij voor de opening der Synode met VAN DER HEYDEN nog enige zaken afzonderlijk wilde verhandelen, die hij wellicht eerst met de Prins had besproken en waarover deze zijn wil of begeerte had kenbaar gemaakt. TAFFIN had zich ook veel moeite gegeven, om deze Synode tot stand te brengen; reeds in Februari 1574 was hij er mee bezig en spoorde de overige predikanten er toe aan. Dat TAFFIN VAN DER HEYDEN "bevelen" kon, moeten wij verklaren uit zijn betrekking bij de Prins VAN ORANJE; wij kunnen hieruit tevens bemerken, dat deze Synode werkelijk met goedkeuring van de Prins is gehouden.

7. UIT DE ACTA DER PROVINCIALE DORDTSCHER SYNODE VAN 1574

De brieven van de Kerkenraad van Vlissingen en Middelburg, waarin de afgevaardigden van die gemeenten hun lastbrief kregen, zijn bewaard gebleven.

Van den Magistraat en den Kerkeraad van Vlissingen, d.d. 15 Juni.

Wy Maghistraet Ouderlinghen ende Diaconen binnen der stede van Vlissingen, bekennen met dese onse opene attestatie Dat van ons te samen ter ordonnantie van de classische vergaderinge afgeueerdicht ende vuyt gesonden is onsen getrouwen ende Lieven Dienaer des woorts **Ioannes Gerobulus** Den seluen mits desen nyet alleene verleene getuygenisse van synen vromen handel ende wandel in synen dienste (Duer des Heeren ghenae) alhier by ons gedaen Maer genen oock neffens dien hem volcommene macht in alle saecken waer deur de eere godes ende de opbouwinge der gemeynte alhier by ons ende ouer al can geuoirdert worden, In Oirconden der waerheythebben wy den segel ter saecken der voors. stede van Vlissingen hier onder an gehangen.

Op den xen in Iunio XV0 vierentzeuentich.

A. VAN GROENEVELDE SS.

Van den Kerkeraad van Middelburg, d.d. 10 Juni.

Inden Name Godes.

Genade en vrede van God den Vader duer Iesum Christum, ende de vrome beleydinge des h. geestes zij met den heiligen Sinodo, Amen.

Mijn heeren ende zeer eerwerdte broeders inden name christi tot heiligen zaken by een vergadert, **wij middelburgsche zeer ionge kercke** wenschen alle geluck ende voorspoet inde voorgenomen zake, Ende wij zenden toe dezen onzen rechter arm ter hulpe onzen lieuen ende beminden **Gaspar vander Heijden** den welcken wij als onzen lieuen dienaer eerwerdelic ontfangen hebben, Ende hoe wel hij noch niet vele cal' weten van onzen staet, zoo zal hij met onze ander mede dienaren der classen van Walcher hem be-raden, ende van alles int particulier communiceiren, Ooc zullen wij

noch eenen onzer ouderlingen by Gasparum zenden tot zijnen assistent verhoopende dat de eerwerde broederen dit voor goet ende angenaem zullen aanzien, Wij daer beneuens zullen onzen goeden God bidden, dat hij uwer aller herten ende monden regiere tzijnder eere ende bauwe zijns H. Rijcx, Verhoopen ooc datmen van alles volmaectelic handelen zal, De almogende God bewaere ooc de plaetse ende uwer allen lichamen in vrede, ende gene zijnen H. zegen duer Christum Iesum Amen. Datum in middelb. dezen 10 Iunii 1574.

In vuller deliberatien met consistoriale auctoriteit met onzen Zegel buiten
Onderteekent
GELEIN IANSZOOM HOORNE mr.

An die heilige Synodale vergaderinge in Christo inde Stadt Dordrecht.

Van den Kerkeraad van Middelburg, d.d. 13 Juni.

Inden Name Godes.

Lieue ende zeer Eerwerde Heeren ende Broeders, President ende andere des heiligen Sinodi in Dordrecht vergadert, Wij middelburchsche gereformeerde kercke, Eerst afgevoordert hebbende onzen beminden broeder ende rechter **arm Gaspar vander heiden** ten heiligen wercke voorsst, zenden ende voorfleren noch by dezen met onze letteren ende zegel, dezen onzen Ouderlinck **Ian de Hoorne** dien wij als een assistent Gaspari commiteiren ende an het h. Sinodum recommandeiren Biddende men zie hem voor zult eenen an, die onzen staet breet ende wijt can verthoonen, Ooc dat hij mz. [= samen met] Gaspar van alle nootzakelicke dingen mach handelen ende bij dander onzer classen communiceiren, alsment zal beuijnden te betamen, De heere onze God make tzalige voorneimen voorspoedich ende bewaere de plaetse ende personen tzijnen H. Dienste Amen.

By laste ende ordonnantie onzer consistorie Onderteekent

Datum 13 Iunii 1574.

GELEINIANSZOOM HOORNE mr.

Onsen waerden ende zeer .. broeder ende leeraer Gaspar vander Heijden .. en minister van Middelburch, nu zijnde tot Dordrecht.

8. GASPAR VAN DER HEYDEN, de voornaamste dienaar te Middelburg

Ongeveer in de helft der maand Juli keerde VAN DER HEYDEN naar Middelburg terug, waar hij nu zijn dienst werk begon. Hij woonde er in de Noordstraat, in het huis van JAN de FISCAEL. (NAGTGLAS, De algemene kerkeraad van Middelburg, blz. 50)

De 16de Juli had de eerste openbare belijdenis des geloofs plaats en twee dagen daarna werd het Avondmaal gevierd, waaraan meer dan 300 personen deelnamen; men ziet dus dat de gemeente reeds vrij talrijk was. Op het einde van 1574 was het aantal gemeenteleden geklommen tot 660, vooral door de terugkomst van vele vluchtelingen uit Engeland. Omstreeks dezelfde tijd (Juli 1574) werd op voorstel van VAN DER HEYDEN door de kerkenraad bepaald, dat ieder der predikanten achtereenvolgens een geheel boek des Bijbels zou uitleggen; D' HOORNE kreeg de Handelingen der Apostelen, terwijl VAN DER HEYDEN zelf het evangelie van JOHANNES nam. 2. Des Zondags ten 7 uren werd door D' HOORNE gepredikt, en ten 9 uren door VAN DER HEYDEN, terwijl des namiddags met de kinderen werd gecatechiseerd.

In de Synode van Dordrecht was bepaald (art. 40), *"dat men aldermeest wt de Nieuwen Testamente de Volcke leeren sal. Het sal oock wel inde vryheit der dienaren staen, wt de Ouden Testament te prediken, doch met raet ende advis des Kerckenraets."*

Evenzoo in artikel 39: *"Aengaende de Sondaegschen Euangelium, diemen int Pausdom plag te gebruycken, is besloten, datse in de kercken niet en sullen gepredict werden, maer datmen nuttelyck een gants boeck der Heyligher Schrift ordentlyck naer malcanderen wtlegge, opdat de predicatiën, door te vele texten, niet te lang en vallen."*

De 14de Augustus kwam de vrouw van VAN DER HEYDEN met hun zontje uit Frankenthal te Middelburg aan. Zij waren over Antwerpen gereisd, doch de koffers waren de 22ste Augustus, toen VAN DER HEYDEN dit aan CORNELI schreef, nog onderweg. Vóór haar vertrek had zij alles geregeld en ook de zaken van CORNELI bezorgd, terwijl zij zijn boeken naar Wezel had gezonden, vanwaar zij gemakkelijk de plaats van bestemming konden bereiken. Uit deze brief zien wij tevens, dat het traktement van de dienaren in de steden 50 £ bedroeg (ongeveer f 300), bovendien een vrije woning. Dit komt ook overeen met hetgeen daaromtrent in dat jaar door de Prins bepaald werd, die ten stelligste als zijn overtuiging had uitgesproken, dat de inkomsten der predikanten niet lager behoorden te zijn dan die der militairen. (Dr C. SEPP. Drie evangeliedienaren, bl. 36. In November 1574 werd bij resolutie der Staten van Holland bepaald, dat de jaarwedden der predikanten in de steden hoogstens f 300, en in de dorpen f 200 zouden bedragen, benevens voor ieder vrije woning. De inkomsten der geestelijke goederen zouden daartoe worden gebezigd. HOOYER, Oude Kerkordeningen blz. 88. De predikanten van Dordrecht kregen sedert 1580 nog f 100 meer. SCHOTEL, Kerkelijk Dordrecht, I, blz. 100.)

Aan het einde van zijn brief, klaagt VAN DER HEYDEN dat de gemeente te Middelburg zo langzaam in aantal toeneemt, en dat velen van degenen, die eerst onlangs uit Engeland waren gekomen, daarheen terugkeren. Dit kwam voornamelijk door de overlast, die de soldaten de burgers aandeden. In deze brief vermeldt hij dat door sommigen de Spaanse vloot geacht werd te naderen en dat de schepen der onzen bijna allen gereed waren, terwijl door de omroeper was, bekend gemaakt, dat allen, die als "vrijbuyteren" wilden dienst nemen, naar Vlissingen moesten komen. Dit was de vloot die, door BOYSOT aangevoerd, de 18de September 1574 tot ontzet van Leiden aan kwam zeilen en, nadat het land onder water was gezet, zulke voortreffelijke diensten aan de belegerde stad bewees.

In het begin van September 1574 werd er in Middelburg een vast- en bededag gehouden, vooral met het oog op Leiden, dat "in summa oppressione" was, gelijk VAN DER HEYDEN schrijft. In Delft waren zij daarin voorgegaan. Toen de blijde tijding van het ontzet van Leiden te Middelburg kwam, in de avond van de 4de Oktober, werd op bevel van de gouverneur BOYSOT door VAN DER HEYDEN in de Westmonsterkerk een dankzegging gedaan, waartoe het volk door het gelui der klokken van alle zijden tezamen geroepen werd. (J. W. TE WATER, Reform. van Zeeland, bl. 403.)

Door de vrij geregelde correspondentie tussen VAN DER HEYDEN en CORNELI, zijn wij vrij goed op de hoogte van hetgeen er gedurende deze tijd met de eerstgenoemde voorviel. Er was bepaald, dat de predikanten, ouderlingen en diakenen

de geloofsbelijdenis en de artikelen der Emdensche en Dordtse Synoden zouden ondertekenen; naar het schijnt hadden de ouderlingen der gemeente van Delft dit geweigerd, waarover VAN DER HEYDEN zich verwondert. Hij geeft aan CORNELI de raad, om aan TAFFIN daarover te schrijven en te zien wat het beste was, óf de zaak een tijdlang te laten gaan, óf op de ondertekening aan te dringen. Uit zijn woorden blijkt duidelijk hoe VAN DER HEYDEN (en zeker hij niet alleen) die ondertekening van de geloofsbelijdenis verstond. Het was een van harte instemmen met de eeuwige waarheden die daarin werden geleerd, en een verklaren tevens, *dat men bereid was die waarheid met zijn bloed te bezegelen*, iets wat in die dagen waarlijk geen ijdele klank was. Zó had VAN DER HEYDEN zelf haar vroeger ondertekend en hij had bewezen dat het hem met die ondertekening ernst was geweest. Hoe velen van hen, die thans de geloofsbelijdenis ondertekenen, zouden bereid zijn haar ook "proprio sanguine obsignare"?

In zijn brief van 16 Oktober 1574 bespreekt VAN DER HEYDEN met CORNELI, wien de gemeente van Delft tot opvolger zou beroepen van haar ontslapen leraar COPINUS. Hij beveelt vooral de edele THOMAS VAN TIL aan, maar twijfelt er toch aan, of deze zal willen komen, daar hij gelooft dat VAN TIL liever de gemeente van Antwerpen zal willen dienen.

Het jaar 1574 was ten einde gelopen, zonder veel belangrijks meer op te leveren; in het begin van November was er nog een vastendag gehouden. In Januari van het volgend jaar kwam de Prins in Middelburg met TAFFIN, die de "Coetus Zelandiae," aldaar in die maand gehouden, bijwoonde en de vergadering o. a. aanmaande, zich in het houden van avondmalen, bedestonden enz, naar de wens der overheid te schikken. In het begin van de maand Februari 1575 vertrokken zij weer naar Delft. Van deze zelfde tijd dagtekent een brief van VAN DER HEYDEN, waarin hij schrijft dat hij al zijn boeken verloren heeft. Waarschijnlijk waren deze verongelukt op de reis tussen Frankenthal en Middelburg. Nu verzoekt hij zijn vriend ARNOLDUS om voor hem enige werken van CALVIJN en BEZA uit de nalatenschap van Ds. COPINUS, terug te kopen.

Tegen het einde van Mei 1575 vertrok VAN DER HEYDEN naar Dordrecht, waar zich toen het hof bevond en dus ook TAFFIN, met wie hij "over de bezwaren der kerk moest handelen" gelijk TE WATER ons meldt. De 11de Juni werd te Brielle een declaratie uitgevaardigd, door vijf predikanten, waaronder ook TAFFIN en VAN DER HEYDEN, ondertekend, waarbij het huwelijk van Prins WILLEM met CHARLOTTE DE BOURBON voor volkomen wettig werd verklaard. Waarschijnlijk dus stonden hier mede die "bezwaren" in verband. Het huwelijk werd de 12de Juni, eveneens in Den Briel gesloten, waarheen de bruid door MARNIX was geleid.

Eerst in het begin van Juli is VAN DER HEYDEN naar Middelburg teruggekeerd, gelijk wij uit een brief van hem aan CORNELI, de 8te van die maand geschreven, vernemen. Deze laatste had gedurende VAN DER HEYDEN'S afwezigheid Middelburg bezocht, en de beide vrienden hadden elkander dus misgelopen, hetgeen de schrijver zeer betreurt. Veel belangrijks komt er verder in deze brief niet voor, behalve de mededeling, dat de gemeente de 6den Juli weer *een vasten* gehouden heeft, daar men algemeen enen hevige vijandelijke aanval op Zeeland verwachtte. Daarvan is echter in werkelijkheid niets gekomen.

Kort daarop verloor de Middelburgse gemeente haren oude leraar GELEIN D'HOORNE. Reeds sedert lang was deze ziekelijk geweest verscheiden malen horen wij

VAN DER HEYDEN in zijn brieven daarover klagen. Hij overleed de 23ste Juli. Hij had getrouw en ijverig gearbeid, zolang het hem mogelijk was geweest, doch reeds in de aanvang van het vorige jaar was de behoefte aan een derde predikant dringend gevoeld. Eerst had men zich tot DATHENUS en later tot GERARD VAN CULEMBORG gewend, maar te vergeefs.

In September 1574 werd besloten **JOHANNES BOREEL** te beroepen. Hij was ook een van de "adellijke" predikanten van die dagen. Zijn vader, PIETER BOREEL, werd door ALVA gebannen en stierf te Norwich in 1568, terwijl diens zoon (de oudste broeder van JOHANNES) JACOB BOREEL, heer van Westhoven en Duinbeke, meermalen burgemeester van Middelburg is geweest, en gezant bij JACOBUS I van Engeland, door wie hij ook tot Ridder geslagen is.

Johannes preekte in Middelburg op de 17de Oktober en werd de 12de Juni van het volgend jaar tot vast predikant verkozen. Hij werd eerst de 5de April 1576 bevestigd, maar schijnt toch vóór die tijd VAN DER HEYDEN reeds nu en dan in de dienst geholpen te hebben. Althans na het vermelden van de dood van zijn ambtgenoot schrijft deze een brief, waaruit wij kunnen vermoeden, dat BOREEL toen reeds in Middelburg werkzaam was. Slechts zeer kort heeft de gemeente zich in het bezit van haren nieuwe leraar mogen verheugen. Reeds in de aanvang van 1577 overleed hij, tot grote droefheid ook van VAN DER HEYDEN, die in hem veel verloor. Tot aan de bevestiging van BOREEL bleef VAN DER HEYDEN alleen de dienst waarnemen; tevergeefs had men de Delftse gemeente aangezocht, voor enige tijd een predikant aan Middelburg te willen uitlenen, gelijk dat in die dagen meermalen geschiedde; dit verzoek was geweigerd.

Daarop schreef men naar Engeland om een leraar, en wel om VAN DER HEYDEN'S vroegere ambtgenoot te Antwerpen, GEORGIUS SYLVANUS, die sedert 1569 predikant te Londen was, doch deze verontschuldigde zich "om sijne geduerige swackheyt. Weinige maanden later kwam de tijding van zijn dood te Middelburg aan.

De gemeente liet toen het oog vallen op JOANNES SEU die, gelijk VAN DER HEYDEN wist, reeds sedert lang begeerde aldaar te komen en dan ook de beroeping, die de 29ste Juni op hem werd uitgebracht, aannam en in December van dat zelfde jaar bevestigd werd. Hij wordt genoemd als iemand, "die zich in des Heeren wijngaard zonderling gekwetten heeft," en heeft de Middelburgse gemeente tot aan zijn dood in 1613 gediend, terwijl hij bekend staat als een hevig tegenstander der Doopsgezinden, die hij niet alleen met woord en daad, maar ook in vele geschriften bestreden heeft.

Gewichtige gebeurtenissen hadden er in het politieke, vooral in de laatste maanden van ht jaar 1576 plaats gegrepen. De 4de November was de datum van de verschrikkelijke Spaanse Furie te Antwerpen, daags te voren reed Don Juan van OOSTENRIJK de straten van Luxemburg binnen, en de 8ste van dezelfde maand werd de Pacificatie van Gent gesloten.

De Prins bevond zich in het najaar van 1576 te Middelburg, waar hij tot in het volgend voorjaar bleef. Geheel Zeeland was nu ook door de Spanjaarden ontruimd, nadat MONDRAGON in het begin van November de stad Zierikzee, die met zoveel moeite genomen was, aan HOHENLO had moeten overgeven.

De Middelburgse gemeente was in de drie jaren, waarin zij zich vrije had kunnen uitbreiden, zeer toegenomen, doch het aantal leraars, dat na veel moeite, sedert de bevestiging van JOHANNES SEU, tot drie geklommen was, was na één maand door het overlijden van BOREEL weder op het oude getal van twee teruggebracht. Daarom

wendde men weder het oog naar Engeland, om te trachten een der daarheen uitgeweken leraars, in het vaderland terug te krijgen. Reeds vroeger, bij de beroeping van SYLVANUS, had men in Engeland zich bereid verklaard iemand te zenden, maar de Middelburgse gemeente was niet gezind af te wachten wie tot haar zou komen, maar wilde liever zelve een keus doen. Tot dat doel werd VAN DER HEYDEN op het einde van Januari 1577 naar Engeland gezonden. Hij kreeg geloofsbriefven mede van de kerkenraad en de overheid der stad Middelburg, terwijl ook MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, die zich sedert het najaar van 1576 met de Prins aldaar bevond, een aanbevelingsbrief voor hem schreef aan de Neder-Duitse Gereformeerde gemeente te Londen, waarin hij sterk aandrong dat deze het verzoek van Middelburg niet zou afslaan en haar aan het einde de verzekering gaf, dat ook de Prins haar daarvoor dankbaar zou zijn. Deze brief van MARNIX is gedateerd van 27 Januari, zodat wij mogen veronderstellen, dat VAN DER HEYDEN omstreeks die tijd uit Middelburg vertrokken is.

Hij bleef in Engeland denkelyk tot het einde van Februari, daar hij in de eerste week van Maart weer in Middelburg terug was. Zijn zending was niet vruchteloos geweest. Te Norwich had hij in MICHIEL PANEEL iemand gevonden, geschikt en bereid het leraarsambt te Middelburg te aanvaarden, en bij zijn terugkeer stelde hij deze vrijmoedig aan de kerkenraad voor. PANNEEL werd de 13de April beroepen en de 3de November bevestigd, en bleef tot zijn dood in 1604, ijverig in de gemeente werkzaam.

Niet tot de Middelburgse gemeente en het behartigen van haar zaken alleen, bepaalde zich de werkzaamheid van GASPAR VAN DER HEYDEN gedurende zijn verblijf in die stad; ook waar het gold de belangen der gehele Kerk voor te staan, werd zijn medewerking dikwijls gevraagd en nooit te vergeefs ingeroepen. Wij zagen reeds hoe hij, korte tijd na zijn komst in Middelburg, geroepen werd de Synode van Dordrecht in 1574 te leiden, en thans weder vinden wij hem als "beleider" der kerkvergadering, die vier jaren later in dezelfde stad zou gehouden worden.

"Door de Pacificatie van Gent en door afsterven des groten Commandeurs, doen Gouverneur der anderen Nederlanden, is het geschiet, dat niet alleen in Hollandt en Zeelandt het Pausdom meer afghestelt werde, de Predicatie des Euangelii toenemende, maer dat oock de goede Ondersaten in Brabant, Vlaenderen, Gelderlandt, Vrieslandt, int Sticht van Utrecht, int land van Overijssel, etc. na der waerheyt hebben beghinnen te haecken: waer over tot enige plaetsen gantsch openbaerlick, inden anderen, hoe wel noch heymelick in de huysen, nochtans met grote vergaderinghe van volck, ende genoeg by weten ende consent van de Overheden, Godts Woord gepredikt is worden. Is daeromme raetsaem en noodich geacht, om veelderley voorvallende oirsaken, en voornemelick opdat de nieuwe Christelicke Ghemeynten inde voorgaende Provinciën opgericht en op te richten, inde reyne leere ende ghelyckformighe bedieninghe, als in Hollandt en Zeelandt ghestichtet ende soveel moghelick met trouwen Predicanten besorget souden worden, wederomme een Synode te houden, daer niet alleen verschijnen souden de Predicanten en Ouderlingen ghedeputeert uit allen Classen in Hollandt en Zeelandt, maer oock uit allen de voorgenoemden Provinciën, en van gelycken uit de Kercken, die inde Nederlantsche en Walsche sprake in vreemden lande (duerende de strenghe vervolginghe) vergadert waren." (HOOYER, Oude kerkordeningen, bl. 138.)

Met deze woorden verklaart de Provinciale Synode van Haarlem (1582) in haar "Cort, eenvoudich ende waerachtich verhael" de aanleiding en het doel der Nationale

Synode, die van de 2den tot de 18den Juni 1578 in de stad Dordrecht gehouden is. Van de wenselijkheid ener nieuwe Synode was men dan ook reeds in het vorig jaar diep overtuigd. Op de classicale vergadering in het najaar van 1577 te Gouda gehouden, was deze zaak ter sprake gebracht en had men een brief aan de classis van Walcheren gericht, om haar gevoelen te horen over het voornemen, nog in datzelfde jaar een Provinciale Synode te doen plaats hebben.

Het antwoord dat deze classis, door bemiddeling van GASPAR VAN DER HEYDEN, op deze vraag gaf, is ons bewaard gebleven. In een brief toch van 20 September 1577, gericht "aen de eersamen CHRISTIANO SYNAPIO predikant te Dordrecht, mitsgaders de anderen ministers vande classe Delft", bespreekt VAN DER HEYDEN uitvoerig de gehele quaestie en geeft op alle punten duidelijk zijn gevoelen en dat zijner ambtgenoten te kennen. Wel betuigen zij hunne instemming met het plan om weder samen te komen, "opdat vele dinghen inder kercken Gods mochten gebetert werden", en verklaren "niet geerne so een heylige ende Christelycke sake te sullen verhinderen," maar om verschillende redenen achten zij het beter een Generale Synode te zamen te roepen, en dat wel tegen de zomer van het volgend jaar. Een groot bezwaar is in hun oog allereerst de omstandigheid, dat de winter zoo nabij is, waardoor de onkosten voor hen die van verre komen zooveel hoger worden, terwijl zij in de tweede plaats hunne vrees uitspreken dat "onse tsamencomste van de papistischen (die sulcks sonder twijfe vernemen souden) seer qualyck soude geduydt werden, even als oft wy niet anders dan tegen hen raedtslaegden, daerdoer het beginsel tusschen Syner Excell. ende de Staten moghelyck enichsins soude connen verhindert, ende derhalven sulcks ons soude moghen qualyck afgenomen werden."

Eindelijk zijn zij evenzeer bezorgd dat de afwezigheid van de Prins VAN ORANJE hunnen zaken "niet voorderyck, maer moghelyck seere hinderlyck wesen soude." In het voorjaar van 1577 was de Prins uit Middelburg vertrokken en had, na een reis door de andere Provinciën, zich in het najaar naar Antwerpen en Brussel begeven. (MOTLY, the Rise of the Dutch Republic, III. page 224.)

Om alle deze redenen achten zij het verkieslijker het voorbeeld van Emden te volgen en in de zomer van 1578 te vergaderen.

Na in het brede over de wenselijkheid van een Generale boven een Provinciale Synode gehandeld te hebben, wordt de plaats, waar deze gehouden zal worden, besproken. De schrijvers zijn er zeer voor dat het in Holland of Zeeland zij, en inzonderheid "in enighe geleghen plaetse ende die so stille sy alst moghelyc is, dat is, niet al te na by de hove, opdat de vergaderinge van sommigen misgonstigen genen aanstoot of hindernisse lijde." Het is bekend dat de Synode te Emden bepaald had, dat "de classis van de Paltz de Synodum Generalem soude beroepen." In die van Dordrecht (1574) was deze bepaling herhaald, en besloten "dat de Dienaren van de Classe van de Paltz het Synodum Generalem beroepen sullen, zo haest als sy bevinden sullen dat het nut ende noodich wesen sal, ende bequamelick gedaen sal moghen wesen." Doch sedert die tijd was, gelijk VAN DER HEYDEN terecht aanmerkt, "hare" (namelijk van de Paltzische classis) "ende onse conditie verandert."

Omtrent de uitvoering van alle deze voorbereidende maatregelen tot het bijeenroepen en houden der Synode bericht ons het hierboven aangehaald "Cort, eenvoudich ende waerachtich verhael" het volgende: "Tselve is dan vooreerst zijn P. Ex. aenghegheven, de welcke dit voornemen goetghvonden en favorable brieven aan de Heeren Staten van Hollandt en Zeelandt geschreven heeft, en haar Edelheden sulcks oock gootvindende, hebben goetwillichlyck daerinne gheconsenteerd en de stadt

Dordrecht benoemt, om de Synodum aldaer te houden, last ghevende enen Predicant, noch in leven synde, de Synodum ofte vergaderinghe teghen het beghin Junii Anno LXXVIII, doen naestcommende uit te schrijven."

Op welke predikant de keuze der Staten is gevallen, is niet bekend, doch het is niet onmogelijk dat GASPAR VAN DER HEYDEN de door hen aangewezen persoon geweest is; immers reeds de 5den Februari 1578 werd hij, naar TE WATER ons meldt, "door de Classis gelast naar Holland te reizen, ter bevordering van de Nationale Synode, doch de 6den werd die reis uitgesteld wegens Don JOHANS invallen en de "beroerden staat."

Het is echter even goed mogelijk, dat hij die reis slechts moest ondernemen, om de belangen der classis, die hij vertegenwoordigde, in Holland te behartigen. de 2den Juni nam de Synode een aanvang. Tot haar voorzitter werd PETRUS DATHENUS verkozen. Deze, des tijds predikant te Frankenthal, was afgevaardigde van de Overlandsche classis en kreeg van de Paltsgraaf JOAN CASIMIR een credentiebrief mede, waarin deze "seinem Kirchendiener und lieben getreuen PETRO DATAENO" verlof gaf de Synode bij te wonen. De reden waarom hem het voorzitterschap werd opgedragen, is niet moeilijk te gissen. Allereerst mogen wij daarin zien een eerbetoning aan de Overlandse classis gebracht, en een soort vergoeding voor de wijze waarop men haar, die de Synode had moeten samenroepen, was voorbijgegaan, doch het was ook een hulde, die men aan DATHEEN zelven bracht, die in die dagen en om zijnen ijver én door zijn geschriften, algemeen bekend en geacht was. De ereplaats na de praeses, die van assessor, werd, en te recht, aan VAN DER HEYDEN toegekend, die de beide vorige Synoden geleid, en in het beschikken van zulk een werkzaam aandeel gehad had. Onder de overige vier en twintig leden, die in de vergadering zitting hadden, merken wij ook TAFFIN en ARNOLDUS CORNELII op; deze laatste bekleedde er de waardigheid van scriba. –

In deze Synode is herzien hetgeen in de beide vorigen was vastgesteld, zodat wij hier dan ook dezelfde beginselen als vroeger aantreffen, terwijl enige bepalingen breder uitgewerkt en anderen soms een weinig veranderd zijn. Uitvoerig is behandeld al wat op de "regering der kerk" betrekking heeft, en sommige bepalingen die daarbij gemaakt werden doen ons duidelijk zien, hoe ook deze Synode getracht heeft de kerk vrij te houden van een invloed der Magistraten, die verder ging dan het verlenen van handhaving en ondersteuning.

De 22ste Juni werd aan Aartshertog MATTIAS en de Raad van State een gedenkwaardig verzoekschrift ingediend, "par les habitans des Pays-Bas' protestants vouloir vivre selon la réformation de l'Evangile" hetwelk de 7den der volgende maand werd gevolgd door een tweede, eveneens gericht, "à Son Altêze et Messieurs du Conseil d'Etat, par les protestans, sur le fait de l'assurance en l'exercice de l'une et de l'autre religion." Daarop stelde de Prins VAN ORANJE het ontwerp van **Religievrede** op, dat in naam van de Aartshertog en de Raad van State uitgevaardigd, de 27sten AUGUSTUS te Antwerpen werd afgekondigd.

Het is de vraag of de Synode van Dordrecht enig aandeel gehad heeft aan het indienen van de bovengemelde verzoekschriften. Bij BOR, die de beide rekestes in hun geheel mededeelt, vinden wij daaromtrent niets, doch HOOFT 2 en na hem BRANDT 3 melden, *dat het met de toestemming* der Synode geschied is.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER schrijft: "le 22 Juin les Réformés (déterminés, à ce qu'il parait, par l'avis du Synode de Dordt, présidé par DATHENUS) présentèrent leur première requête, et déjà quinze jours plus tard une seconde à l'Archiduc et au (Conseil d'Etat."4 Laat ons zien wat hiervan zij. In de zomer van 1581 werd er een

Generale Synode te Middelburg gehouden. Deze achtte het een harer verplichtingen te trachten het geschil bij te leggen, dat sedert 1578 tussen de Prins VAN ORANJE en DATHENUS was ontstaan, en om de zaak nauwkeurig en naar eis te behandelen, werden alle getuigen door haar gehoord, die daarover enig licht konden verspreiden. Ook het oordeel van VILLIERS werd gevraagd, de bekenden hofprediker en Raad van Prins WILLEM. (PIERRE L'OTELEUR, Heer van Villiers en Westhoven. Hij was hoogstwaarschijnlijk de steller van de beroemde tweede apologie van de Prins VAN ORANJE) Deze schreef een merkwaardige brief aan de Synode terug, waarin o. a. de volgende woorden voorkomen: "Quant au fait de Monsieur DATHENUS, j'ai tousjours esté marri de veoir le train que ces affaires prenoient, et s'il lui eust pleu croire des le commencement le conseil que Messieurs EYDANUS, TAFFIN et moi lui donnions, *qui estions élus avecq lui par le Synode de Dordrecht pour la requeste*, il se fust tenu en Anvers, et ne fussent pas ensuivi tant de mauls, etc." (H. Q JANSSEN, PETRUS DATHEHUS, bl, 120)

VILLIERS spreekt hier van het najaar van 1578, toen DATHEEN zich tegen de begeerte van de Prins naar Gent had begeven. Wij horen hier dus van hem het hoogst belangrijk bericht, dat de Synode van Dordrecht hem met DATHEEN, VAN DER HEYDEN en TAFFIN had verkozen om het rekest, waarmede niets anders dan het verzoekschrift voor de Godsdienstvrede kan bedoeld zijn, aan de Aartshertog aan te bieden. Dit stemt overeen met hetgeen wij bij TE WATER lezen, dat namelijk GASPAR VAN DER HEYDEN na het einde der Synode, op haar bevel naar Antwerpen is gereisd, hoewel deze schrijver blijkbaar niet wist met welk doel dat geschied was. (J. W. TE WATER, Reformatie van Zeeland, blz. 404) TAFFIN, die ook op de Synode aanwezig was, was destijds predikant bij de Waalse gemeente te Antwerpen, en VILLIERS zelf, die deze kerkvergadering niet heeft bijgewoond, bevond zich met de Prins in diezelfde stad. Wij zagen dat het eerste rekest werd aangeboden de 22sten Juni. In dit belangrijk stuk werd als het enige middel, om "tot een goede enigheid te komen, alle quaed vermoeden weg te nemen en alle mistrouwen uit te blusschen" aanbevolen, de Protestanten de "vrije oeffeninge der Religie" toe te staan en beide gezindten (Roomschen en Onroomschen) zooveel mogelijk met gelijke rechten te begiftigen. Met klem van redenen en door tal van voorbeelden, aan andere volken en staten ontleend, wordt aangetoond dat twee verschillende godsdienstvormen zeer wel in een land naast elkander kunnen blijven bestaan, en dat het slechts is om hunne tegenstanders te beter ten onder te kunnen brengen, dat vele roomschgezinden dit voor onmogelijk houden. "Dat het U dan believe," aldus eindigen de supplianten, "mitlijden te hebben over die, welke hen tusschen uwe armen begeven hebben, en naest God van niemand anders verlichtinge verwachten dan alleen van U. Maekt daerom dat door een heilige Wet van vergevinge en vergetinge alle saken voor henen geschied ter eender en ter ander sijden begraven werden, also dat namaels niemand ondersocht noch beswaert werde om enige saken, die uit oorsaken van der verscheidenheid der Religiën geschied zijn. So sullen de Protestanten beloven hen allen redelijke conditiën te onderwerpen, ja dat se die onverbrekkelijk sullen houden, dat het uwer Hoogheid believe sal voor te stellen en dat sy daarvan sulke versekeringe geven sullen die men vinden sal hen mogelijk te wesen." Het tweede rekest bevatte hoofdzakelijk een ontwerp van maatregelen, welke dienstig zouden kunnen zijn, om enen mogelijken Godsdienstvrede door beide partijen ongeschonden te doen bewaren, terwijl de schrijvers aan het slot beloofden "aen enige Princen en grote Heeren te suppliëren, dat het hen believe voor haar getrouwigheid te verantwoorden, de welke sy ook verhoppen te verkrijgen."

Het antwoord op deze beide rekesten was, gelijk wij reeds opmerkten, het ontwerp van **Religievrede door Prins WILLEM** opgesteld, dat na langdurige beraadslagingen aan het oordeel der verschillende gewesten onderworpen werd. Wanneer wij de verschillende punten, waaruit dit merkwaardig stuk bestaat, nauwkeurig nagaan, dan treft het ons terstond, dat daarin in hoofdzaak juist datgene aan de Protestanten wordt verleend, waarom zij in hunne verzoekschriften hadden gebeden. Alle mishandeling, ter zake van de religie sedert de Gentse vrede bedreven, zoude vergeven en vergeten zijn; elkeen zoude aangaande de twee religiën vrij en vrank mogen blijven, en God dienen naar het verstand hem gegeven. Overal waar honderd huisgezinnen van de een of andere gezindte vrije openbare godsdienstoefening begeerden, zou die worden toegestaan, terwijl men in het begeven van ambten niet op gezindte, maar slechts op bekwaamheid letten zoude. Men mocht dus verwacht hebben dat deze Godsdienstvrede, althans door de Protestanten, met vreugde en dankbaarheid zoude zijn ontvangen, doch het tegenovergestelde had plaats.

Terwijl de Roomsers er niet van wilden horen, omdat men volgens hen de ketters te veel had toegegeven en het gehele ontwerp tot schade van hun heilig, oud, katholiek geloof moest verstrekken, beweerden juist de Gereformeerden, dat zij te weinig hadden ontvangen en "dat Gods eer niet bevorderd werdt, waar men openbare afgodendienst toeliet."

En wat was het oordeel van DATHEEN? In zijn verantwoording verklaarde hij zes jaren later, "dat hij noyt in der Schrift ofte Kerkelijke Historiën gelesen hadde, dat enig Christelyck Potentaet die openbare uytgeroyde affgoderie oyt wederom opgericht hadde, off dat 't selve met goeder conscientie geschieden conde," en hij verzette zich dan ook met de grootste heftigheid tegen de invoering van dien Godsdienstvrede te Gent. Van DATHEEN verwondert dit ons niet; wij kennen zijn karakter en het zou eerder onze bevreesing opwekken, indien hij met de Godsdienstvrede had ingestemd, doch hoe is dit gedrag te rijmen met het feit, dat hij deel uitmaakte der commissie, die het verzoekschrift tot invoering van dien zelfden Godsdienstvrede moest indienen? Ziedaar een duister punt dat enige opheldering eist.

De Prins VAN ORANJE had sedert lang gewenst *een Religievrede tussen Roomsers en Onroomsers* tot stand te brengen; zijn doel was steeds geweest ook voor deze laatsten volkomen vrijheid te verkrijgen en het recht van in het openbaar hunnen godsdienst te plegen hun toe te staan; doch hij had de tijd voor dusdanige bepalingen nog niet rijp bevonden. Thans, nu de spanning tussen de beide gezindten overal vermeerderde, begreep hij dat er gehandeld moest worden en stelde zijn ontwerp op, om daardoor zoo lang mogelijk de vrede in de reeds zoo fel geschokte provinciën te bewaren. Hij wist echter dat zijn voorstel niet aangenaam zoude wezen aan de Aartshertog, die dan ook moeite schijnt gedaan te hebben om de uitvoering er van te verhinderen, en begreep daarom dat het niet ondienstig zijn zoude indien hij gesteund werd door de Gereformeerden, die in een rekest MATTHIAS om datgene zouden verzoeken, wat hij, Prins WILLEM, voornemens was hun aan te bieden. Ik aarzel dan ook niet als mijn overtuiging uit te spreken dat deze beide verzoekschriften *niet van de zijde der kerkelijke afkomstig zijn*, doch in de naaste omgeving van de Prins VAN ORANJE zijn opgesteld.

Vragen wij dan nu naar de opsteller zelven, zo vestigt zich onze blik terstond op **VILLIERS**. Hij, later de schrijver der beroemde "Apologie", was volkomen voor die taak berekend, terwijl wij mogen aannemen dat PHILIPSVAN MARNIX mede een belangrijk aandeel in het opstellen der rekesten zal hebben gehad. Dat bijbrengen van voorbeelden uit vreemde staten en godsdiensten, dat wij in het eerste rekest aantreffen,

en waarop ik reeds met een enkel woord wees, is geheel naar de wijze van doen van deze laatste, terwijl wij bovendien nog de aandacht kunnen vestigen op het feit, dat MARNIX onlangs van de rijksdag te Worms was teruggekeerd, en onder de steden, die tot voorbeeld moesten strekken van het door de schrijvers betoogde, ook Worms wordt aangetroffen. Bovendien, het tweede verzoekschrift met zijn menigvuldige wettelijke bepalingen verraadt een hand, die zich op dat gebied te huis gevoelt, terwijl Wij sommigen van die bepalingen, in hoofdzaak althans, in het ontwerp van de Prins terugvinden.

Waarschijnlijk is dus, naar de wens van Prins WILLEM, door VILLIERS de Synode aangezocht enigen van haar invloedrijkste leden te willen afvaardigen tot het aanbieden van een rekest aan de Aartshertog, waarop, gelijk wij zagen, de keuze van drie hunner volgde, de Praeses, de Assessor en enen vertegenwoordiger der Waalse kerken. Ofschoon de Synode het rekest zelf waarschijnlijk niet in handen heeft gehad, maar de commissie dat bij hare aankomst te Antwerpen 1. gereed gevonden heeft, zal zij toch met de hoofdinhoud wel bekend zijn geweest; wij kunnen immers niet veronderstellen dat zij afgevaardigden zou gezonden hebben tot het indienen van een verzoekschrift, waarvan zij niet wist wat het inhield. Wellicht heeft DATHEEN terstond te kennen gegeven dat hij met de inhoud niet instemde; dit zou verklaren, waarom wij hem de 22ste Juni, dag waarop het rekest werd aangeboden, nog in Dordrecht vinden, waar hij het Avondmaal bediende, terwijl hij eerst enige dagen later naar Antwerpen vertrokken is. Dat niet alle leden der Synode er evenzo over dachten als hij, blijkt uit een brief van JOHANNES CUBUS, de tweeden scriba dier vergadering, de 29ste Juni 1578 uit Antwerpen aan ARNOLDUS CORNELII te Delft gericht, waarin wij het volgende lezen: *"Op onse overghegheven requeste verwachten wij goede antwoorde, ja sij sullen ghedwonghen sijn goede antwoorde te gheven, wt dien dat sij enighe beroerte vreesen wt oorsake van de groten toeloop totte predicatien. De selve onse requeste wordt nu ghedruct ende verhope corts een cotype of twee te seynden"*.

Heeft deze zaak ons enigszins lang bezig gehouden, het was, omdat ik helder de grote belangrijkheid wilde doen uitkomen van de taak der commissie, waarvan GASPAR VAN DER HEYDEN een deel uitmaakte. Zij toch baande door het indienen van het rekest de weg, waarop Prins WILLEM straks met zijn ontwerp **van Religievrede** zou kunnen voortgaan.

Deze zijn bemoeiingen omtrent de Synode van 1578, met hetgeen daaruit voortvloeyde, behoren tot de merkwaardigste werkzaamheden van VAN DER HEYDEN in de jaren van zijn verblijf te Middelburg. Onder hetgeen hij in deze stad zelve voor het belang der Kerk deed, verdient vooral onze aandacht zijn verzet tegen de Doopsgezinden, waartoe hij zich gedurende al de tijd, dat hij het leraarsambt aldaar waarnam, geroepen achtte. Ik wens al die gelegenheden, waarbij zijn naam in betrekking tot hen genoemd wordt, achtereenvolgens te behandelen, daar zij te zeer verspreid zijn en aan de anderen kant ook weder te nauw samenhangen, om iedere keer chronologisch in zijn levensbeschrijving te kunnen worden ingevlochten.

9 Doopsgezinden te Middelburg

Reeds spoedig na de overgave van Middelburg aan de Prins VAN ORANJE in de aanvang van 1574 waren, gelijk wij zagen, vele Gereformeerden daar weder binnengestroomd, en met hen natuurlijk ook een menigte uitgewekenen van andere

gezindten, die vrijheid in de nu voor hen veilige stad kwamen zoeken. Doch een onbepaalde vrijheid van godsdienst behoorde niet tot hetgeen mogelijk of oorbaar geacht werd in de zestiende eeuw, en zo geschiedde het dan ook dat de Calvinisten, die toen de sterkste aanhang in Middelburg hadden, spoedig andere gezindten, met name de **Doopsgezinden**, begonnen te belemmeren en, kon het zijn, uit hun stad te weren. Men was altijd bevreesd dat het met hen nog eens "op sijn Munsters" mocht toegaan, en achtte hunne weigering om de eed af te leggen gevaarlijk voor de Staat als een mogelijk deksel der leugen, terwijl hunne weigering om de wapenen te dragen diegenen verbitterde, die hun leven veil hadden voor de verdediging van het vaderland. *Vergelijk de notulen van de Middelburgschen kerkenraad van 31 Maart 1574, waar wij o. a. lezen: "Dagelicx siende de grote menichte der Wederdooperen, die dagelicx openbaerlic inder stadt quamen,..... soo was verordeneert, dat men (uit compassie van der lieden sielen, oock uit vreesse, oft op syn Munsters mocht toegaan) met requeste de Magistraet soude waerscuwen...." etc.* Zie F. NAGTGLAS, de Kerkenraad der Neder-Duitse Hervormde Gemeente te Middelburg, tegenover de Doopsgezinden, Voetwasschers en Martinisten, van 1574-1608, opgenomen in de Bijdragen tot de Oudheidk. en Gesch., inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen, VI, bl. 240.

Wij moeten dus niet voorbijzien, dat niet altijd onverdraagzaamheid of haat tegen andersdenkenden de grond was van de vervolging, tegen hen ingesteld, en waar wij mannen als TAFFIN, VAN DER HEYDEN, ja zelfs MARNIX VAN ST. AIDEGONDE tot harde maatregelen tegen hen geneigd zien, moeten wij de drijfveer, die hen daartoe aanzette, elders en dieper zoeken.

Wij kunnen ook begrijpen, dat deze mannen bevreesd waren beginselen te zien zegevieren die, consequent doorgevoerd, de gehele Kerk, op zoveel bloed en tranen gegrondvest en hun zoo dierbaar, te gronde moesten richten.

Reeds in Maart 1574 werd door de kerkenraad van Middelburg het vermoeden geuit, dat er vele Doopsgezinden in de stad moesten zijn, daar er veel meer kinderen geboren dan gedoopt waren, en in Mei staken er zeer velen uit Engeland naar Walcheren over, daar zij door Koningin ELIZABETH uit haar rijk waren gebannen. "Op het vernemen van de tijding, dat er een "scip vol Wederdoopers" in aantocht was, begaf zich GELEIN D' HOORNE (de predikant van Middelburg) met een ouderling naar de Magistraat, "biddende dat die Heeren in desen toesaghen, dattet ons op geen Munstersche murderie uitquam, maer dat sy, soo met de eedt, als met andere middelen, de secte bedwongen." NAGTGLAS, a.w. bl. 242.

De 22ste Augustus van dat zelfde jaar schreef dan ook VAN DER HEYDEN aan CORNELII: "Auditorium nostrum Middelburginum paulatim quidem augetur, verum non ex sententia. Gravantur cives insolentia militum plus satis, ita ut multi indies nostrorum fratrum revertantur in Angliam, et interea locus impletur Anabaptistis."

Anderhalf jaar later was de toestand nog niet verbeterd, blijktens hetgeen hij toen aan zijn vriend schreef: "Status nostrae Ecclesiae mediocriter est; Anabaptistae indies fiunt audaciores." 2. Zeer dikwijls treffen wij de naam van GASPAR VAN DER HEYDEN, in de notulen van de kerkenraad van Middelburg met betrekking tot de Doopsgezinden aan, hetzij om hen te vermanen en te bestraffen, hetzij om bij de stedelijke regering enige maatregel ten hunnen opzichte doorgevoerd te krijgen. Zo bv. 26 Juli 1575. "Dewyl dat bet ergherlick is, dat men Mr. GERMAIN, een openbaeren Wederdooper, laet schole houden, is goet gevonden, dat men dese saek

metten eersten HUGO JOOSSE sal aengheven, hem biddende, dat hij dit inden Raet wilde voorstellen; dit is Mr. JASPER opgelegd." NAGTGLAS, a. w. bl. 244.

Een voorname rol speelt hij bij de behandeling der zaak van HENDRIK VAN HENSBERGEN, een onrustig man, die, van Antwerpen afkomstig, zich te Middelburg aan de zg. *Voetwassers* (ene afdeling der Doopsgezinden) aansloot en de gemeente "seer perturbeerde," doch zich later met de Gereformeerden verzoende, en vele jaren achtereen het predikambt bij deze kerk waarnam. Verscheidene malen werd hij door VAN DER HEYDEN "vermaent," totdat hij eindelijk betuigde "dat het hem leet was, dat het met hem soo verre ghecomen was." Hij beloofde "van nu voortaan niemand meer ontrust te maken, maer het woord Godts te onderzoeken ende so het meughelyck is, hem met de ghemeinte te versoenen." Hij schreef een schuldbelijdenis, en werd de 17de November weer bij de Gereformeerde gemeente aangenomen. TE WATER vermeldt, dat aan VAN DER HEYDEN in Middelburg, onder "andere zaken van gewicht", ook het "houden van een gesprek met de Wederdoopers" werd opgedragen.

In de Kerkenraads notulen van het einde van 1577 en het begin van het volgend jaar vinden wij daaromtrent meer. Wij lezen daar: "Dewijl dat CRYNTGEN verclaert heeft, in teghenwoordigheid van Wederdooperen, dat sy ongherust was in 't stuk der menswerdinghe CHRISTI, daerover sy de dispute begheerde te hooren, tot haerder gherusticheit tusschen ons en deselve Wederdoopers, waarmede de Dopers wel te vrede syn, ende presenteren sulx te doen, als't CRYNTGEN (CRYNTGEN JANSD. VAN ESSEN, "lakencoopster in de langhen delft) begheeren sal, so is verordent, dat dese dispute uitgesteld wert tot naer het anstaende Nachtmael, ende dan sal Mr. CASPAR de dispute wtvoeren, in 't bijwesen van **Mr. JAN SEU, MICHIEL PANEEL, JEREMIAS ACKERMAN en JACQUES VAN BERTHEM**, met nog twee andere broederen van buten der consistorie, te wetene CORNELIS CLAESSE ende ANTONIE BOLLAERT. Item is goet ghevonden, dat tot dese dispute ghenomen wert enen notarius, die de redenen van beider syden getrouwelick opschryven sal. En is daertoe verordent Mr. RYCHARD VAN VARENT."

Dit dispuut heeft echter niet plaats gehad. Na vele onderhandelingen is men wel de 4de Januari 1578 tezamen gekomen, maar nadat de Doopsgezinde leraar **HANS BOSSCHAERT** een "predicatie" gedaan had, "heeft HEYDANUS, veel dynghen opghetekent hebbende, de leeraer ghepresenteert, van de menswerdynghe (verkeerde leer over de menswording van Christus) ofte ander puncten, die de leeraer valschelycke gheleert hadde, te disputeeren, present een of twee notaryen 't welck de leeraer gantsch afgheslaghen heeft, alleen bereyt synde, sonder notarius ofte ander ghetuyghen te verantwoorden wat hij daer gheleert hadde. Allegeerende seecker waerschouwynghe van de hooghe overheyt, van gheen gherucht ofte beroerte te maken. Somma niet te willen disputeeren, ten ware van de overheyt gheconsenteert of verordent." Nadat men verlot van de overheid gevraagd en verkregen had, om gedurende drie dagen te disputeeren, in 't bijzijn van "2 notariën, die alles souden opteekenen" werden de Doopsgezinden weder daartoe aangezocht, maar zij weigerden, bij monde van bovengemelden BOSSCHAERT. Van dit verzoek en deze weigering werd door de notaris VAN VARENT acte opgemaakt, en "dewijl dat de Mennonyten niet af en hielden tot Syriczee, (Zierikzee) Andwerpe, en elders leughenen te stroyen, segghende dat de ministers der kercke tot Middelburgh niet en hebben durven jegens HANS BOSSCHAERT haeren Bisschop disputeeren, hoewel het van de overheyt toeghelaten was, so is goetghevonden, dat men copie van de handelynghe senden sal tot Syriczee, tot Andwerpe ende tot elders, opdat haere leughenen daerwt blycken moghen."

Hiermede eindigt de zaak van dit dispuut, en wij weten niet of zij later nog weer is opgenomen.

In 1578 dienden de gilden van Middelburg een verzoekschrift in bij de Magistraat, waarin zij klagen over de vrijstelling der Doopsgezinden van de wacht, en ijveren tegen "die voorghewende heiligheit van seeckere ingesetenen, die sich aen 't wacht houden onttrecken." F. NAGTGLAS, a. w. bl. 241.

Onnodig acht ik het hier verder al de gevallen met betrekking tot de Doopsgezinden te vermelden, waarbij VAN DER HEYDEN, hetzij alleen, hetzij in gezelschap zijner mededienaren, in de Middelburgse kerkenraadsnotulen voorkomt; zij zijn daarvoor niet belangrijk genoeg en komen meestal ongeveer op hetzelfde neder.

Liever wens ik thans een ogenblik stil te staan bij een brief, dien VAN DER HEYDEN in Maart 1577, naar aanleiding van hetzelfde onderwerp, van MARNIX VAN St. ALDEGONDE ontving. De stedelijke regering van Middelburg had de Kerk ijverig gesteund in haar pogingen, om de Doopsgezinden aldaar te bemoeilijken. Zo had tegen het einde van 1576 de Magistraat van die stad hun winkels doen sluiten, onder voorgeven dat zij door het weigeren van de eed de burgerlijke orde en de band der maatschappij verbraken, en alzo niet langer als burgers geduld konden worden. Hierover dienden de Doopsgezinden een beklag in bij de Prins VAN ORANJE, die reeds de 26 Januari 1577 een gunstig antwoord daarop gaf en ordonneerde, dat de "Supplianten bij de Magistraet souden mogen bestaen met haer jae in plaetse van eede, mits dat d' overtreeders van dien als eedbrekers ende meyneedigen souden gestraft worden," terwijl zij weder hunne winkels mochten openen "ende neeringe genieten, gelijk sy van te vooren gedaen hadden." (BRANDT, Hist. der Ref. I. bl. 588.) De predikanten behaagde deze handelwijze des Prinsen niet, gelijk zich laat denken, en zij deden hun uiterste best, om de zaak nog veranderd te krijgen.

TAFFIN, die een opstel had geschreven ter bestrijding van der Anabaptisten onwil om de eed af te leggen, had er met de Prins en VAN DER HEYDEN over gehandeld. De eerste was echter niet te bewegen iets aan zijn besluit te veranderen, en zag ongaarne dat er tegen de Anabaptisten geschreven werd, de tweede keurde dit bepaald nodig, en had er bij TAFFIN op aangedrongen. In de vergadering der Staten van Holland en Zeeland, in Maart 1577 te Dordrecht gehouden, werd de zaak opnieuw met de Prins besproken, en uit de brief (hierboven gemeld) die MARNIX de laatste van die maand aan VAN DER HEYDEN richtte, zien wij dat de Prins bij zijn vroeger besluit volhardde, en de zachtere weg bleef verkiezen. MARNIX bleef evenzeer bij zijn gevoelen en achtte dat men hen, die de eed weigerden, niet als burgers moest beschouwen, doch de Prins had verschillende redenen, waarom hij weigerde de Doopsgezinden te vervolgen. Niet slechts omdat zij, waar zij weigerden zelve de wapenen op te vatten tot verdediging van het vaderland, hem meermalen met geld hadden bijgestaan, maar ook en vooral omdat hij een afkeer had van alle vervolging ter oorzaak van de godsdienst, en zeer vreesde dat men door op dezen weg voort te gaan, in plaats van het juk van het Pausdom, waarvan men pas was bevrijd, een nieuw juk zich op de hals zou zien geschoven, de heerschappij der bovendrijvende Kerk.

Het is zeer te betreuren, dat wij de brief van GASPAR VAN DER HEYDEN, die dit antwoord van MARNIX uitlokte, niet meer bezitten, daar wij dan wellicht nog beter en uitvoeriger het gevoelen van dezen leraar met betrekking tot de Doopsgezinden zouden kennen, doch althans enigermate wordt ons dit gemis vergoed, door hetgeen wij in een van zijn brieven van het jaar 1579, vader mocht noemen, als staatsmaxime

in al zijn consequentiën vast: "Nullam esse tyrannidem intolerabiliorem, quam conscientis velle dominari." Wat allengs ook in de Gereformeerde Kerk de leus werd: "Verbis, non verberibus, doctoribus non tortoribus," dat was in de 16^e eeuw de overtuiging van zeer weinigen in Kerk en Staat. Dat zij, die als MARNIX VAN ST. ALDEGONDE (en wij kunnen er bijvoegen GASPAR VAN DER HEYDEN)"zoveel vervolging geleden hebben om hun geloof, die leer niet predikten, strekt hun tot onverwelkelijke eer, want het bewijst, dat zij hun overtuiging niet lieten leiden door hun belang."

Men vergelijk vooral wat Dr J. J. VAN TOORENENBERGEN Schrijft in de inleiding op het 2de deel van PHILIPS VAN MARNIX Godsd. en Kerkel. Geschriften, naar aanleiding van diens "Ondersoeckinge ende grondelycke wederlegginge der geestdrijvische leere, enz.": "MARNIX wist de Nederlandsche Doopsgezinden niet zoo scherp van de Wederdoopers te onderscheiden, als dat in onze tijd geschied is door de rustige achtbare volgers van MENNO SIMONSZ. zelve. Prins WILLEM I, hun beschermer, ging in dezen toch ook meer met een wijze politiek te rade, dan dat hij dat onderscheid toen reeds zo helder vond."

En verder op bl. XX, naar aanleiding van het volgende, dat Jonkheer DE LYERE in zijn openbare brief aan de Staten-Generaal schrijft: "Ik kan seggen, dat ik de eer gehad hebbe van tegenwoordich te wesen, daer over een volle tafel wijlen mijn Heere de Prince Hoger Ged. deselve contrarie opinie" (op het punt van het bestraffen der ketters) "gedisputeerd heeft tegens myn Heere VAN ST. ALDEGONDE, denwelcken niet onbewust conde wesen, dat dese wyse van fortsich rigeur, die hy voorgeeft, niet ontfangen soude worden bij U. E.," schrijft Dr. VAN TOORENENBERGEN.

Dit bericht heeft alle schijn van waarheid in zich zelf. Inderdaad was MARNIX, hoezeer ook getrouw handhaver van de Gentse Pacificatie en zelfs voorstander van de Godsdienstvrede, niet zo afkerig van alle uitwendige maatregelen tot beteugeling van leringen, die de godsdienst en de maatschappelijke orde bedreigden, als WILLEM I. Deze was zijn tijd ook in dit opzicht vooruit.

Van het nutteloze van het disputeren was VAN DER HEYDEN dus vrij wel overtuigd; hij had dat trouwens te Frankenthal in 1571 leeren inzien. Hij schrijft dan ook: "al disputerde men 100 mael, so sal mense daerdoer niet hinderen connen, maer stouter maken, doch," voegt hij er bij, "salt niet schaden, dat men op middelen bedenckt, of mogelyck d'ouerheyte van Amsterdam sulcks begeert, dat men dan niet ongewapent sy." Het middel volgens hem, "om de secten alderbest te hinderen, is doer de eedt ende d'waken hen op te leggen, want daerdoer wordense in haer opiniën gequetst, ende vlytich toetesien, dat men haar leeraers weere, so vele als men can." Het dispuut dat VAN DER HEYDEN hier op het oog heeft, had van 27 Febr. tot 5 Juni van het vorig jaar te Emden plaats gehad. Van de zijde der Gereformeerden was het voornamelijk MENSIO ALTING die het woord had gevoerd, terwijl wij onder de Doopsgezinde colloquenten ook HANS BOSSCHAERT aantreffen, dezelfde die, gelijk wij zagen, in het begin van dat jaar te Middelburg geweigerd had met VAN DER HEYDEN te disputeren.

10. Vertrek van Gaspar van der Heyden en de Nationale Synode 1581

Wij hebben gezien dat GASPAR VAN DER HEYDEN te **Antwerpen** verbleef op het einde van Juni 1578 door de Synode Generaal was afgevaardigd.

Reeds in April van datzelfde jaar was, na een verzoek van de Antwerpse gemeente aan de classis van Walcheren om een of twee dienaren gedurende enige tijd ter leen te mogen ontvangen, VAN DER HEYDEN aangewezen om die liefdedienst te vervullen, doch daar hij zoo spoedig naar de Synode zou moeten vertrekken, had men een ander in zijn plaats gezonden.

Zie hierover een brief van DENIS NIYT, "uijt name van de dienaren, ouderlinghen ende diakenen der ghereformeerde kercke CHRISTI binnen Antwerpen," de 21 Mei 1578, waarschijnlijk aan de Delftsche gemeente gericht, waarin zij weder om enen predikant verzoeken, daar de broeder hun door de classe van Walcheren "voor enen tijt van dry weken gheleent" weder moest vertrekken, zoodat zij in groten nood zaten, te meer daar een hunner eigene predikanten, JOHANNES CUBUS, die door VAN DER HEYDEN uit Engeland voor hen was medegebracht, ook naar de Synode was afgevaardigd, en zij dus bijna niemand overhielden. (Werken der Marnix Vereniging, III, III, Bescheiden aang. de Kerkherv. in Vlaanderen bl. 5.)

Wij kunnen ons voorstellen, dat de Antwerpse gemeente hem thans, nu hij in haar midden was, niet zo spoedig wilde laten gaan, en hij zelf zal ook met vreugde hebben medegewerkt aan de opbouw dier gemeente, die hij onder zo verschillende omstandigheden, meer dan elf jaren te voren, had moeten verlaten.

Hoe was het haar gedurende die tijd gegaan? Niettegenstaande de strenge maatregelen van ALVA, bleef de gemeente onder 't kruis te Antwerpen, gedurende de jaren van zijn schrikbewind, toch in leven, ofschoon zij natuurlijk een kommervol bestaan leidde, en haar leden niet dan met de grootste omzichtigheid konden tezamen komen.

Van 26 April 1573 is ons een brief bewaard, welken "de ouderlingen ende diakenen der kercke Christi onder 't Cruijs" aan de kerkenraad te Emden zonden, en waarin zij om andere predikanten verzochten, daar de hunnen te zeer bekend waren geworden. Om dezelfde reden veranderden zij ook het zegel, dat zij tot nu toe gebezigd hadden, in een dat uit een lelie in het midden der doornen bestond, met het opschrift: "Gelijk een lelie onder de doornen, Cant. 2."

Langzamerhand was de gemeente, vooral door het vertrek der meer gegoede leden, zó verarmd, dat zij in Juli 1576 nogmaals een brief aan Emden moest richten, waarbij zij om ondersteuning vroeg. Deze gemeente collecteerde daarop voor haar de som van 165 gulden. Reeds spoedig na de Pacificatie van Gent 1576 kwam er verademing, maar vooral in 1578 trad de gemeente van Antwerpen moedig in het openbaar te voorschijn. Op Zondag 16 Maart werden er vijftien predikatiën gedaan, en in veertien daarvan het Avondmaal bediend, terwijl de 23sten derzelfde maand de tafel des Heeren op drie verschillende plaatsen binnen het kasteel werd aangericht.

Ten gevolge van de Religievrede, waren de Calvinisten vier plaatsen toegestaan waar zij hunne godsdienstoefeningen mochten houden, namelijk de Jezuïtenkerk, gewoonlijk het *Huis van Aken* genoemd, het Suikerhuis, *de Firmery* en de kapel op het kasteel, die ALVA voor zijn soldaten had doen bouwen, om welke reden de Gereformeerden haar de naam van *Moabiten-kerk* gaven.

Doch, daar deze plaatsen ongedekt waren, en de gemeente dus bloot stond aan regen en sneeuw, vroegen de Calvinisten nog drie kerken, die der Minderbroeders, Predikheren en de St. Andries. Dit verzoek werd de 4den October door de Magistraat ingewilligd, onder voorwaarde dat die kerken door middel van een muur in twee delen zouden worden gescheiden, en dat het koor de kloosterlingen zou blijven

voorbehouden. de 5den van die maand reeds predikte THOMAS VAN TIL in de Predikheren-kerk.

Nadat VAN DER HEYDEN ongeveer een maand in Antwerpen had vertoefd, beschreef de kerkenraad van Middelburg hem op 23 Juli, om weer naar zijn eigen gemeente terug te keren, aan welk verzoek hij de 30ste van die maand voldeed. Doch slechts kort bleef hij aldaar, want doordat de nood zo groot was in Antwerpen, verzocht hij verlof om weder naar die stad te vertrekken, hetgeen hem werd toegestaan, terwijl de Middelburgse gemeente er tevens in bewilligde dat hij in Antwerpen blijven zoude, totdat het Heilig Avondmaal gevierd en ouderlingen en diakenen verkozen waren. Spoedig echter geschiedde wat wel te voorzien was geweest; de 18de October 1578 benoemde de Antwerpse gemeente VAN DER HEYDEN tot vaste leraar. In die stad werd, bij het steeds groeiend aantal Gereformeerde gemeenteleden, het gebrek aan een voldoende getal leraars steeds duidelijker gevoeld. Op het einde van Augustus waren er nog niet meer dan twee vaste predikanten werkzaam, en naar alle zijden wendde men zich om hulp. Het kan ons dan ook niet verwonderen dat VAN DER HEYDEN ernstig door de Antwerpse gemeente werd aangezocht om zich voor goed aan haar te verbinden, en evenmin, dat hij zelf zich gedrongen gevoelde aan dat verlangen gehoor te geven. Hij toch gevoelde zich steeds het meest tot deze zijn eerste gemeente aangetrokken, waar hij onder zoo verschillende omstandigheden het Woord had verkondigd, zoo vele gevaren had doorstaan en nu vrij uit van CHRISTUS kon getuigen. Hij beriep zich dan ook op de voorwaarde, die hij bij zijn komst te Middelburg had gesteld, "dat hij naar Antwerpen wilde terugkeren, zoo de Heer opening aldaar gaf," en ook de Prins VAN ORANJE richtte een schrijven aan de Middelburgse kerkenraad, om aan het verzoek van Antwerpen klem bij te zetten. Het kostte moeite de Middelburgse gemeente te bewegen hem af te staan en nog in Maart van het volgend jaar was de zaak niet tot een beslissing gekomen. Verscheidene malen reisde VAN DER HEYDEN tussen Middelburg en Antwerpen heen en weder, en verdeelde aldus zijn werkzaamheid in zekere zin tussen die beide gemeenten, doch deze toestand kon niet voortduren, want, gelijk hij zelf de 11de Maart 1579 schreef, nadat hij weder drie volle maanden in Antwerpen had doorgebracht: "ick bemerc, wat schade ick hier doe met dit ouer ende weder ouer reijsen," terwijl hij als zijn overtuiging uitsprekt, dat hij toch zal moeten eindigen met te gaan, ofechoon hij tevens vreest, dat de kerk te Middelburg "alsdan seer qualijck versien blijft." "Mij aengaende," aldus eindigt hij, "ick geue mij gansch de Heer ouer ende wil hem dienen, waert hem belieft."

Eindelijk werd besloten, dat VAN DER HEYDEN voorgoed naar Antwerpen zou vertrekken, en de 2de Oktober 1579 predikte hij zijn afscheid te Middelburg.

In zijn plaats kwam Pieter Cornelissen van Leiden. Hij werd bevestigd op 6 dec. 1679 en vertrok weer naar Leiden 10 dec. 1580. De predikanten Seu en Paneel kregen versterking in de persoon van Johannes Heijsenbach. Hij was proponent en werd bevestigd 20 mei 1582.

Maar wie had ooit kunnen denken dat een stad die begin 1574 uitgehongerd was en aan de verwoesting scheen prijs gegeven een moederkerk zou worden van Zeeland? Van dinsdag 30 mei tot woensdag 21 juni 1581 werd de tweede nationale synode van de Gereformeerde kerken in Nederland gehouden te Middelburg. Dwars door de al politieke beroeringen en oorlogvoering, door de roerige kerkelijke verwarring en

verwikkelingen heen kwamen de gedeputeerden uit Noord- en Zuid Nederland bijeen. Van de totaal 48 afgevaardigen kwamen er 10 predikanten uit Holland en Zeeland. "Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen".

EINDE